

Research Paper

Obligations of governments in the exploitation of wetlands in the light of the Ramsar Convention, with an emphasis on the Urmia wetland

Maqsood Fadakar Dilmaghani¹, Maryam Afshari^{2*}, Siamak Amoozeidi³

1. PhD student, Department Public International Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Department of Laws, Dmv.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran
3. Assistant Professor, Faculty of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Abstract

PP: 263-284

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Reasonable exploitation, Urmia wetland, Ramsar Convention, international environmental law.*

In contemporary international law, due to the advancement of technology and the emergence of new technologies and the development of the environment, especially by governments, protecting the environment as a common heritage of humanity is important and vital. Based on this, wetlands have a special importance for the world community in terms of biodiversity and economic, social and cultural effects, of which Urmia Wetland is a clear example. To protect these ecosystems, international law has established significant regulations within the framework of general and special rules. As a large international wetland, Urmia Lake is included in the Ramsar Convention, a special document governing the protection of wetlands. By following the general rules in accordance with this convention, countries are required to use wetlands wisely and protect them. But in recent years, due to unreasonable exploitation of the Urmia wetland, including the diversion of water by many dams, the road and bridge built on the Urmia lake named Shahid Kalantari, which was completed in November 2017, may cause environmental issues due to the low water level. And intensify the lack of development of modern agriculture, so that the possibility of survival of this crisis by threatening the right to enjoy a healthy environment leads to an environmental disaster and entails Iran's international responsibility. Therefore, it is vital for the country to take appropriate measures for the survival of Lake Urmia by using the environmental capacities of international law and citizenship rights with a focus on sustainable development, especially the 50th principle of the constitution.

Citation: Fadakar, M., Afshari, M. and Amoozeidi, S. (2024). **Obligations of governments in the exploitation of wetlands in the light of the Ramsar Convention, with an emphasis on the Urmia wetland.** *Geography (Regional Planning)*, 13(53), 263-284

DOI: [10.22034/jgeoq.2024.286800.3088](https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.286800.3088)

* **Corresponding author:** Maryam Afshari, **Email:** maryam.afshari@iau.ac.ir

Copyright © 2023 the Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Governments are the main actors in the scene of international relations, whose behavior has largely remained in front of each other, and it is still not possible to believe that there is a vertical structure in the international system. Therefore, it is obvious that without the continuous assistance and support of national legal systems, international rules will lose their effectiveness, and in other words, domestic and regional laws should be a crutch of international laws so that they do not get stuck. A healthy wetland ecosystem is considered an important element in the national and regional ecosystem security system and a basic foundation in order to achieve sustainable political and social development. Therefore, there is a general duty for all governments to adopt internal solutions and measures to protect wetland areas. Protecting wetlands is a global goal that requires action at the national, local, and state levels. In fact, the international programs and plans for the protection and restoration of wetland areas require a network of policies and executive actions at the national, domestic and regional levels. (Ismailzadeh et al., 2014: 100). Wetlands are one of the ecological water areas in the world. On the one hand, these water territories are very important for the local, regional and global environment due to the functions and values they bring to human societies, and on the other hand, due to their fragile and vulnerable structure against threatening factors. have; As a result, due to the increase in population and the subsequent need to develop and meet human needs, wetlands, like other environmental areas, are not far from damage and have always been exploited for different purposes, among which, due to the exploitation of more than Due to the size and lack of awareness of its functions, in many areas, they have turned into deplorable environmental crises due to destruction. With the conclusion of the Convention on International Wetlands and Waterfowl Habitat Wetlands on February 2, 1971 in Ramsar, and the countries joining it and signing the relevant documents; A new chapter in the history of law has been established and gradually a field of international environmental law has been born under the title "International Law of

Wetlands" and environmental law has appeared in its new clothing called "Law of Wetlands" (Mehdi and Behrosh, 2012: 5). Because wetlands are the natural womb of the first creatures on earth, and its creation and natural mechanism have a purposeful guarantee: including protection from storms, dust, stabilization of weather conditions, stabilization of rainfall and temperature, air conditioning, etc. Therefore, the concept of wetlands management actually brings to mind the protection of the environment and the survival of living beings and the human species. Urmia Lagoon is the largest domestic water body in the country and is the second salt water lake in the world after the Dead Sea. The area of Lake Urmia is about 5 to 6 thousand kilometers and the average water intake is 32 billion cubic meters. This lake is one of the rarest and most valuable ecosystems and biological reserves in Iran and the world, with the nature suitable for some of the world's rare birds, the presence of natural beauty on the coasts, islands and vast plains and the consistent connection with the neighboring sweet wetlands. (Abatzopoulos Theodore J. And others, 2006:443) the ecosystem of the lake consists of three parts: water, mountain and foothills, and surrounding plains and islands inside the lake. In general, there are nearly 550 plant species in this water ecosystem. Due to these ecological and natural capacities, this lake is considered a favorable platform for the development of the tourism industry in the region. 21 rivers drain into the lake. Zarineh River, Simine River, Talchek River, Lilan, Zola, Qala Chai, Barandoz, Shahrchai, Sufi Chai, Nazlo, Mahabad, Almalu and Skochai rivers are the main feeders of Urmia Lake, which originate from the mountains around the lake (Sablan, Sahand, border mountains Iran and Turkey) originate.

Methodology

The three rivers Lilan, Simine Rood and Zarine Rood supply 60% of the total water flowing into Lake Urmia. Due to the closure of the catchment area of Lake Urmia, all the runoff flowing in the rivers of the area is discharged to it. Another part of the lake's water is supplied by springs on the bottom of the lake. Ever since the construction of various structures in the area of Lake Urmia began and the expansion of development

activities in the agricultural sector and other sectors in the catchment area of Lake Urmia increased, the concern about the impact of these developments on Lake Urmia increased. In the last decade, with the intensity of these development activities on the one hand and the occurrence of drought on the other hand, the environmental crisis of Lake Urmia has been fueled. According to expert reports, the level of the lake has decreased from 6,100 square kilometers to less than 2,000 square kilometers, and the level of 1,278 meters from the open water level has reached below 1,270 meters. The water level of Urmia Lake has been decreasing in the last two decades and its level shows a decrease of 7 meters and 41 cm compared to the maximum level of the lake. Today, this lake is under the threat of drying up. Now a large part of Lake Urmia has dried up.

Results and Discussion

Lake Urmia's ecosystems can be divided into three groups, including ponds, swampy areas around the lake, and islands inside the lake. Urmia Lagoon has 102 big and small islands, which is a very safe and suitable environment for breeding birds. In the past, the number of *Artemia* per liter of water was about 3,000 to 5,000. Nowadays, with the drying up of Lake Urmia, we can say that there is no *Artemia* in the lake, and this destroys the first food chain of birds. The wetlands and all the animals of this wetland are in serious danger. So far, 27 species of mammals, including Iranian fallow deer, 41 species of reptiles, and 212 species of birds have been identified, of which 22 species are native to the wetland family. He pointed out flamingos, common birds, pink birds, magenta whips and spoonbills.

Conclusion

Urmia Lake as a wetland with international importance is supported by the principles and rules of general international law and is governed by special environmental regulations. The general principles of environmental protection confirm this issue in the jurisprudence and various international conventions, including the principle of non-harmful use of the environment and the internal territory of a country, the principle of environmental assessment before carrying out construction projects in the international

court. Rio Principles and Stockholm Declaration. On the other hand, the principle of reasonable use of wetlands and environmental assessments in the Ramsar Convention is considered the most important commitment of member states. Unfortunately, by building numerous dams on the rivers feeding Urmia wetlands and building the Shahid Kalantari crossing bridge and highway, without effective environmental assessment, Iran violated its general environmental laws and specific obligations within the framework of the Ramsar Convention, including the commitment to the following constitution has stepped Reasonable use of wetlands and sustainable exploitation of wetlands for the benefit of humanity. Therefore, on the one hand, the country has international responsibility for violating its international obligations, and on the other hand, the international community, such as the member countries of the Ramsar Convention and international environmental organizations, also have duties, so they should try to protect this wetland by providing assistance. Financial, technical and scientific revival. In Iran, the most important organization that can prevent such crises is the Environmental Protection Organization, but the legal and political structure of this organization is such that it does not have enough power to deal with other government agencies in many fields. For example, the Ministry of Energy, Petroleum, Industry and Mines, Roads and Urban Development and Jihad Agriculture, whose activities can harm the environment? On the other hand, the Environmental Protection Organization, as a government institution, is in a single and coherent set with departments, and practically cannot act in conflict with its peers. What we saw in the construction of Shahid Kalantari crossing. Also, according to Article 7 of the amendment of the Environmental Protection Law, the organization lacks sufficient independence in its decisions, due to the differences of this organization with other ministries, the organization does not have the power to prevent the implementation of projects or planning. Iran also needs to improve environmental assessment systems and environmental education, such as public awareness about the consequences of wetlands destruction and the need to protect them, and generally pay special attention to

environmental protection in its educational policies.

References

1. Abdul Karim, Shaheeder, Amine, Moidian (2014), International environmental law at the transition border of domestic and international challenges, international conference on modern researches in agricultural and environmental sciences. [In Persian]
2. Bagherzadeh Karimi, Massoud, Rouhani Rankohi and Mehbod (2006), Iranian Wetland Guide Book registered in the Ramsar Convention of Tehran, Rooz Nou Publications. [In Persian]
3. Braddock, Theda (2007), with contributions from Lisa Berntsen, wetlands: an introduction to ecology, the law, and permitting, USA, The Scarecrow press,
4. Deklem, Kibral and Shane, Claire. 2007, Environmental Laws, translated by Mohammad Hassan Habibi, Tehran: Tehran University Press, Volume 3. [In Persian]
5. Ebrahim Gol, Alireza (2015), The text and description of the materials of the International Law Commission - the international official of the government, Shahr Danesh Institute of Legal Studies and Research. [In Persian]
6. Environmental Protection Organization, Collection of Environmental Protection Regulations of Iran, Volume 1 of Internal Regulations, 1383. [In Persian]
7. Farantouris Nikolaos E. (2009), The International and E U Legal Frame work for the protection of wetlands with particular Reference to the Mediterranean Basin. *Mqjicel*. 6.
8. Ismailzadeh, Hassan, Salehpour, Shamsi, and Ismailzadeh, Yaqub. (2014), Sustainable tourism in the ecosystem of wetlands, a case study: the wetlands of Naqdeh city. *Natural Geography*, 8(30), 99-118. [In Persian]
9. Jalali, Mohammad, Afshari, Maryam and Mezinanian, Zainab. (2019), the impact of environmental aspects of climate change on national security. *Environmental Science and Technology Quarterly*, 22(9), 179-190. [In Persian]
10. Jomehpoor, M., Najafi, G., & Shafia, S. (2013), Extended abstract: Evaluation of relationship between density and social sustainability in Tehran Municipality regions. *Geography and Environmental Planning*, 23(4), 185-200. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085362.1391.23.4.12.6> [In Persian]
11. Kolayi, Elahe (1994), the political and economic roots of the Aral Lake crisis. *Quarterly Journal of Central Asia and Caucasus Studies*. 3 (8). [In Persian]
12. Kuro Kulasuriya, Lal and Robinson, Nicholas. 2006, *Fundamentals of International Environmental Law*, translated by Seyyed Mohammad Mahdi Hosseini, Tehran, third volume. [In Persian]
13. Mehdi, Atefeh and Behrosh, Mehdi, 2013, legal review of the Convention on Internationally Important Wetlands, especially the Wetlands Habitat for Water Birds (Ramsar-1971), the first national conference on agriculture and natural resources. [In Persian]
14. Mitsch, William j. & Gosselink. James G. *Wetlands* (2007), USA, Wiley & Sons
15. Patricia. W. Birnie and Alan. E. Boyle (1996), *International Law and Environment*, Oxford Clarendon press, United Nations.
16. Rashid Nighi, Ali, Majnoui Haris, Abolfazl and Nazimi Amir Hossein 2013, Harmful effects of the drying up of Lake Urmia on the environment, the first international conference and solutions to improve the environmental crisis, Kish Island. [In Persian]
17. Salimi Turkmani, Hojjat. (2012), Examining the environmental problem of Lake Urmia in terms of international environmental law. *Strategic Scientific Quarterly*, 20 (1). [In Persian]
18. Sands, philippe, Galizzi, paolo (1999), *The 1968 Brussels convention and liability for nuclear damage, in reform of civil nuclear liability*, OECD publishing.

19. Sands, philippe. principles of International Environmental Law,London, Cambridge, 2th edition, 2003.
20. Shilton, Dina and Case, Alexander. 2013, Environmental Law Judicial Booklet, translated by Mohsen Abdalahi, Deputy Legal and Judicial Development of the Judiciary Center for Judicial Development Studies, Tehran: Khorsandi Publications. [In Persian]
21. Shine, Clare & De Klemm, Cyrille Wetlands(1999), Water and.Policy and the Law: Using law to Advance wetland conservation and wise use, IUCN Environmental Policy Law Paper No. 38
22. Zarsky Lyuba (2002), Human Rights and the Environment, London, Earthscan publications

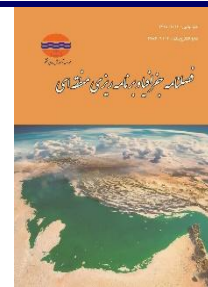
انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۲، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

تعهدات دولت‌ها در بهره‌برداری از تالاب‌ها در پرتو کنوانسیون رامسر با تاکید بر تالاب ارومیه

مقصود فداکار دیلمقانی - دانشجوی دکتری، گروه حقوق بین‌الملل عمومی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مریم افشاری* - گروه حقوق، واحد دماوند، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

سیامک عمو زیدی - استادیار دانشکده اقتصاد دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>در حقوق بین‌الملل معاصر، با توجه به پیشرفت فناوری و ظهور فناوری‌های جدید و توسعه محیط‌زیست به‌ویژه توسط دولت‌ها، حفاظت از محیط‌زیست به‌عنوان میراث مشترک بشریت امری مهم و حیاتی است. براین اساس، تالاب‌ها از نظر تنوع زیستی و آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای جامعه جهانی اهمیت خاصی دارد که تالاب ارومیه نمونه بارز آن است. برای حفاظت از این اکوسیستم‌ها، حقوق بین‌الملل در چارچوب قواعد عام و خاص، مقررات قابل توجهی را وضع نموده است. دریاچه ارومیه به‌عنوان یک تالاب بزرگ بین‌المللی در کنوانسیون رامسر، سند خاص حاکم بر حفاظت از تالاب‌ها، می‌باشد. با پیروی از قوانین کلی مطابق با این کنوانسیون، کشورها ملزم به استفاده معقول از تالاب‌ها و حفاظت از آنها هستند. اما در سال‌های اخیر تالاب ارومیه به دلیل بهره‌برداری‌های غیرمعقول از جمله جریان انحرافی آب توسط سدهای متعدد ساخته شده، جاده و پل احداث شده بر روی دریاچه ارومیه به نام شهید کلاتری که در آبان ۱۳۸۷ تکمیل گردید ممکن است مسائل زیست‌محیطی ناشی از سطح پایین آب و عدم توسعه کشاورزی مدرن را تشدید نماید، به طوری که امکان حیات این بحران با تهدید حق برخورداری از محیط‌زیست سالم منجر به فاجعه زیست‌محیطی شده و مسئولیت بین‌المللی ایران را به دنبال دارد. از این رو، انجام اقدامات مناسب برای بقای دریاچه ارومیه با بهره‌گیری از ظرفیت‌های زیست‌محیطی حقوق بین‌الملل و حقوق شهروندی با تمرکز بر توسعه پایدار به‌ویژه اصل پنجاهم قانون اساسی برای کشور حیاتی است.</p>	<p>شماره صفحات: ۲۶۳-۲۸۴</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به‌صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: بهره‌برداری معقول تالاب ارومیه کنوانسیون رامسر حقوق بین‌الملل محیط.</p>

استناد: فداکار دیلمقانی، مقصود، افشاری، مریم و عمو زیدی، سیامک. (۱۴۰۲). تعهدات دولت‌ها در بهره‌برداری از تالاب‌ها در پرتو کنوانسیون

رامسر با تأکید بر تالاب ارومیه. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۳)، صص ۲۶۳-۲۸۴.

DOI: [10.22034/jgeoq.2024.286800.3088](https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.286800.3088)

مقدمه

دولت‌ها کنشگران اصلی صحنه روابط بین‌الملل هستند که رفتار آن‌ها تا حد زیادی در عرض یکدیگر باقی‌مانده است و هنوز نمی‌توان قایل به وجود یک ساختار عمودی در نظام بین‌المللی بود؛ لذا آشکار است که بدون مساعدت و حمایت مستمر نظام‌های حقوقی ملی، قواعد بین‌المللی کارایی خود را از دست خواهند داد و به عبارتی حقوق داخلی و منطقه‌ای باید عصای دست حقوق بین‌الملل باشد تا زمین‌گیر نشود. اکوسیستم تالابی سالم، عنصری مهم در نظام امنیتی اکوسیستمی ملی و منطقه‌ای و بنیانی اساسی به‌منظور تحقق توسعه پایدار سیاسی و اجتماعی به شمار می‌رود؛ لذا وظیفه عمومی برای تمامی دولت‌ها به‌منظور اتخاذ راهکارها و تدابیری داخلی در جهت حفاظت از مناطق تالابی وجود دارد. حفاظت تالاب‌ها یک هدف در سطح جهانی بوده که اقدام در سطح ملی، داخلی و ایالتی را اقتضا دارد. در واقع برنامه و طرح‌های بین‌المللی حفاظتی و بازسازی مناطق تالابی به شبکه‌ای از سیاست‌گذاری‌ها و اقدامات اجرایی در سطح ملی، داخلی و منطقه‌ای نیازمند است. (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۰). تالاب‌ها یکی از مناطق آبی زیست‌محیطی در جهان به شمار می‌روند. این قلمروهای آبی از یک طرف به دلیل کارکردها و ارزش‌هایی که برای جوامع انسانی به ارمغان می‌آورند، و از طرف دیگر به علت دارا بودن ساختاری شکننده و آسیب‌پذیر در برابر عوامل تهدید کننده، اهمیت زیادی بر این محیط‌زیست محلی، منطقه‌ای و جهانی دارند؛ منتهای مراتب به دنبال افزایش جمعیت و پیرو آن نیاز به توسعه و برآوردن نیازهای بشری، تالاب‌ها مانند سایر مناطق زیست‌محیطی به دور از آسیب نبوده و همواره با اهداف مختلف مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند، که در این میان به دلیل بهره‌برداری بیش از اندازه و عدم آگاهی از کارکردهای آن، در بسیاری از مناطق به دلیل تخریب و ویرانی به بحران‌های زیست‌محیطی اسفناکی تبدیل شده‌اند. با انعقاد کنوانسیون مربوط به تالاب‌های بین‌المللی و تالاب‌های زیستگاه پرندگان آبی در دوم فوریه ۱۹۷۱ میلادی در رامسر و پیوستن دول به آن و امضا اسناد مربوط؛ فصل جدیدی در تاریخ حقوق رقم خورده است و به تدریج رشته‌ای از حقوق بین‌الملل محیط‌زیست زیر عنوان «حقوق بین‌الملل تالاب‌ها» تولد یافته و حقوق محیط‌زیست به نام «حقوق تالاب‌ها» در لباس جدید خود ظاهر شده است (مهدی و بهروش، ۱۳۹۲: ۵). زیرا تالاب‌ها، رحم طبیعی نخستین موجودات کره زمین بوده و آفرینش و مکانیزم طبیعی آن دارای تضمین مقصودی است؛ از جمله حفاظت از توفان‌ها، ریزگردها، تثبیت وضعیت آب‌وهوا، تثبیت بارندگی و درجه حرارت، تلطیف هوا و غیره؛ لذا مفهوم مدیریت تالاب‌ها، در واقع حفاظت از محیط‌زیست و بقای موجودات زنده و نوع انسان را در ذهن متبادر می‌سازد.

تالاب ارومیه بزرگ‌ترین پیکره آبی داخلی کشور بوده و دومین دریاچه آب‌شور جهان بعد از بحرال‌میت به شمار می‌آید. مساحت دریاچه ارومیه حدود ۵ تا ۶ هزار کیلومتر و حجم متوسط آبیگری آن ۳۲ میلیارد مترمکعب می‌باشد. این دریاچه با دارا بودن طبیعتی مناسب برای زیست برخی از پرندگان نادر جهان، وجود زیبایی‌های طبیعی در سواحل، جزایر و دشت‌های وسیع و ارتباط منسجم با تالاب‌های شیرین هم‌جوار، یکی از نادرترین و ارزشمندترین اکوسیستم و ذخیره‌گاه‌های زیستی ایران و جهان است. (Abatzopoulos Theodore J. And others, 2006:443) اکوسیستم دریاچه از سه بخش آبی، کوهستانی و کوهپایه‌ای و دشت‌های اطراف و جزیره‌های داخل دریاچه تشکیل می‌شود. به‌طور کلی نزدیک به ۵۵۰ گونه گیاهی در این اکوسیستم آبی وجود دارد. به دلیل این ظرفیت‌های اکولوژیکی و طبیعی این دریاچه بستر مساعدی برای توسعه صنعت گردشگری در منطقه دانسته می‌شود. ۲۱ رودخانه به دریاچه تخلیه می‌شوند. رودهای دائمی زرینه‌رود، سیمینه‌رود، تلخه‌رود، لیلان، زولا، قلعه چای، باراندوز، شهرچای، صوفی چای، نازلو، مهاباد، آمالو و اسکوچای تغذیه‌کنندگان اصلی دریاچه ارومیه هستند که از کوه‌های اطراف دریاچه (سبلان، سهند، کوه‌های مرزی ایران و ترکیه) سرچشمه می‌گیرند. سه رودخانه لیلان، سیمینه‌رود و زرینه‌رود تأمین‌کننده ۶۰ درصد از کل روان آب ورودی به دریاچه ارومیه هستند. به دلیل بسته‌بودن حوضه آبریز دریاچه ارومیه، کلیه رواناب‌های جاری در رودخانه‌های حوضه به آن تخلیه می‌شود. بخشی دیگری از آب دریاچه توسط چشمه‌های کف دریاچه تأمین می‌شود. از زمانی که برپایی سازه‌های مختلف در حوضه دریاچه ارومیه آغاز شد و گسترش فعالیت‌های توسعه‌ای در بخش کشاورزی و بخش‌های دیگر در حوضه آبریز دریاچه ارومیه روبه‌افزایش گذاشت، دغدغه تأثیر این تحولات بر دریاچه ارومیه بیشتر شد. در دهه اخیر با شدت این فعالیت‌های توسعه‌ای از یک طرف و بروز خشکسالی از طرف دیگر به بحران زیست‌محیطی دریاچه ارومیه دامن زده است. به‌طوری‌که طبق گزارشات کارشناسی سطح دریاچه از ۶۱۰۰ کیلومترمربع به کمتر از ۲۰۰۰ کیلومترمربع و تراز ۱۲۷۸ متر از سطح آب‌های آزاد به زیر ۱۲۷۰ متر رسیده است. میزان تراز آب دریاچه ارومیه در دو دهه اخیر روندی کاهش داشته و سطح آن نسبت به حداکثر

سطح تراز دریاچه هفت متر و ۴۱ سانتی‌متر کاهش را نشان می‌دهد. امروز این دریاچه در معرض تهدید خشک‌شدن است. اکنون بخش زیادی از دریاچه ارومیه خشک شده است.

اکوسیستم‌های دریاچه ارومیه را می‌توان به سه گروه شامل برکه‌ها، مناطق باتلاقی اطراف دریاچه و جزایر داخل دریاچه تقسیم کرد. تالاب ارومیه دارای ۱۰۲ جزیره بزرگ و کوچک است که محیطی بسیار امن و مناسب برای پرورش پرندگان است. در گذشته تعداد آرتمیا در هر لیتر آب حدود ۳ تا ۵ هزار عدد بود که امروزه با خشک‌شدن دریاچه ارومیه می‌توان گفت که هیچ گونه آرتمیا در دریاچه وجود ندارد و این امر اولین زنجیره غذایی پرندگان را از بین می‌برد. تالاب‌ها و عموم جانوران این تالاب در معرض خطر جدی قرار دارد. تاکنون ۲۷ گونه پستاندار شامل آهوی آیش ایرانی، ۴۱ گونه خزنده و ۲۱۲ گونه پرنده شناسایی شده است که ۲۲ گونه از آنها مربوط به خانواده بومی تالاب می‌باشد از دیگر گونه‌های با ارزش دریاچه ارومیه می‌توان به پلیکان‌هایی که در جزایر «دوگوزلار» تخم‌گذاری می‌کنند، فلامینگوها، پرندگان معمولی، پرنده‌های صورتی، شلاق‌های سرخابی و نوک قاشقی اشاره کرد.

گفتار اول: حقوق بین‌الملل و مفهوم‌شناسی تالاب‌ها

تالاب‌ها به دلیل تنوع زیستی و جانوری بالا، ارزش اقتصادی، اجتماعی و حتی فرهنگی، یکی از مهم‌ترین اکوسیستم‌هایی هستند که توسط قوانین بین‌المللی محیط‌زیست محافظت و حفاظت می‌شوند. تالاب‌ها مناطقی پوشیده از باتلاق، باتلاق، باتلاق یا برکه‌های طبیعی یا مصنوعی اعم از دائمی یا موقتی هستند که در آن آب‌های شور، تلخ‌وشیرین را می‌توان به صورت راکد یا جاری یافت. (میکائیلی تبریزی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۸۴). در قرن نوزدهم زمانی که لایروبی تالاب‌ها نرم و قاعده بود، ارائه تعریف از تالاب‌ها فاقد اهمیت بود زیرا تمایل بر این امر بود که تالاب‌ها را از طریق لایروبی به زمین‌های کشاورزی تبدیل نمایند. در واقع اصطلاح تالاب تا نیمه قرن نوزدهم به طور عام استفاده نمی‌گردید. حتی ارزش و مزایای تالاب‌ها در اواخر سال ۱۹۷۰ به رسمیت شناخته شد، زیرا این نگرش وجود داشت که منفعت اندکی که در ارائه تعریف واضح و روشن وجود دارد. این نگاه تا زمانی وجود داشت که مشخص گردید منابع موجود در تالاب‌ها برای انسان‌ها دارای مزایا و ارزش فراوانی هستند و بنابراین لازم و ضروری است که از تالاب‌ها مفهوم شناسی دقیقی صورت گیرد. (Mitsch, 2007, 25) تعریف اولیه از تالاب‌ها که توسط موسسه حیات وحش و ماهی ایالات متحده آمریکا به سال ۱۹۵۹ اتخاذ گردیده، عبارتست از: اصطلاح "تالاب‌ها" به زمین‌های پست پوشیده از آب‌های کم عمق و بعضاً موقتی یا متناوب اطلاق می‌گردد. دریاچه و برکه‌های کم عمق با ویژگی آشکار پوشش گیاهی، که در تعریف لحاظ می‌شود، در حالی که وجود آب دائمی و عمیق در تعریف تالاب‌ها مد نظر نمی‌باشد. (Braddock, 2007, 8) بر اساس آنچه که گفته شد ارائه یک تعریف جامع و دقیق از تالاب‌ها توأم با مناقشه و مشکلاتی است. زیرا تالاب‌ها به وضوح مناطق انتقالی بین محیط‌زیست دارای رطوبت به طور دائمی و محیط‌زیست خشک به‌طور کلی را در بر می‌گیرند. تالاب‌ها مختصات و ویژگی هر دو محیط‌زیست را دارا هستند، به همین دلیل است که نمی‌توان آن‌ها را بدون شک و شبهه ایی جز مناطق آبی یا خشکی قلمداد نمود. در سطح بین‌المللی، به‌منظور رفع مشکلات و معضلات مفهوم شناسی و اتخاذ تعریفی واحد و منسجم از این قلمرو آبی اقدامات عملی مناسبی انجام گرفته است. در سال ۱۹۷۱ قریب به صد کشور تعریفی را با امضای کنوانسیون رامسر راجع به تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی اتخاذ کردند. کنوانسیون تفسیری موسع در تشخیص و شناسایی تالاب‌ها بکار گرفته است. بند ۱ ماده ۱ کنوانسیون، تالاب‌ها را بدین نحو تعریف می‌کند: «مناطق باتلاقی، مردابی یا آبی که به‌صورت طبیعی یا مصنوعی، دائمی یا موقتی، دارای آب ساکن یا روان، شیرین یا شور می‌باشند و در مورد مناطق دریایی، مناطقی که عمق آن‌ها در پایین‌ترین حد جزر از شش متر متجاوز نکند، تالاب محسوب می‌گردند». (Farantouris, 2009:33) هر چند طبق متن کنوانسیون، تالاب‌های دریایی به مناطقی اطلاق می‌گردد که در پایین‌ترین حد جزر عمق آنها از ۶ متر تجاوز نکند، اما کنوانسیون عملاً مناطق آبی را که عمق آن‌ها بیش از ۶ متر بوده و نیز جزایر واقع در این مناطق را هم تحت شمول خود درآورده است. در نتیجه، بر اساس ضوابط و مقررات کنوانسیون، تالاب‌ها به انواع زیادی از زیستگاه‌ها از جمله رودخانه‌ها، آب‌های ساحلی کم عمق، صخره‌های مرجانی (البته نه در اعماق دریا) تعمیم داده شده است. به نظر می‌رسد، منطبق ارائه تعریفی چنین موسع و باز از تالاب‌ها گرایش به در بر گرفتن تمامی زیستگاه‌های تالابی، پرندگان آبی مهاجر بوده است. (Scoot, 1995, 16). از این‌رو هر فعالیتی که چرخه طبیعی آب

در تالابها را مختل کند می‌تواند وضعیت اکولوژیکی را تغییر دهد و در نهایت باعث خشک شدن تالابها شود (Sands, 2003, p544) و از آنجایی که بیش از یک سوم جمعیت جهان در حاشیه تالابها زندگی می‌کنند. رودخانه‌ها، برکه‌ها و سواحل، هرگونه تغییر در وضعیت تالابها مشکلات زیست‌محیطی را برای مردم به همراه خواهد داشت (جلالی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۰).

گفتار دوم: خشک شدن دریاچه ارومیه

دلایل اصلی خشک شدن تالاب ارومیه عبارت‌اند از: ایجاد سدهای متعدد بر روی حوضه رودخانه دریاچه، احداث پل گذرگاه شهید کلانتری و استفاده بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی (سلیمی ترکمانی، ۱۳۸۹: ۱۸۷، ۱۸۹). تاکنون بیش از پنج سد بزرگ در استان آذربایجان غربی بر روی رودخانه‌های منتهی به دریاچه ارومیه ساخته شده است که اجازه ورود آب مورد نیاز به دریاچه را برای حفظ تعادل اکولوژیکی و بقای دریاچه نمی‌دهد. این در حالی است که هم اکنون یازده سد دیگر در حال ساخت است. پل گذرگاه شهید کلانتری که تنها ۲۰ درصد آن توسط سخت‌افزار ساخته شده است. بعلاوه پایه‌های بتنی مخرب محیط‌زیست است و ۸۰ درصد آن توسط خاکریز وسط دریاچه انجام شده است و یکی از دلایل اصلی خشک شدن دریاچه ارومیه است. ساخت پل ارتباط طبیعی بین شمال و جنوب دریاچه را شکسته و تغییرات جدی در هیدرودینامیک دریاچه و خصوصیات اکولوژیکی آن ایجاد کرده و میزان رسوب و اشباع نمک را افزایش داده است (باقرزاده کریمی و روحانی روانکوهی، ۱۳۸۶: ۳۱). اگرچه به عقیده برخی کارشناسان و مسئولان یکی از دلایل اصلی خشک شدن دریاچه ارومیه خشکسالی و افزایش دمای کره زمین است، اما UNEP نیز در گزارش خود اذعان دارد که در فاصله کمتر از ۲۰۰ کیلومتری دریاچه ارومیه، دریاچه وان واقع شده است. در ترکیه با وضعیتی مشابه دریاچه ارومیه که همچنان وجود دارد. در سال‌های اخیر رویکردهای زیادی برای احیای دریاچه ارومیه ارائه شده است، اما تعداد بسیار کمی از آنها راه‌حل‌های عملی هستند: ۱. تغییر الگوی کشت در منطقه از محصولات با مصرف آب بالا به محصولاتی که آب کمتری مصرف می‌کنند. ۲. آگاهی گسترده مردم محلی در مورد کارکردها، اهمیت و پیامدهای خشک شدن تالاب‌های ارومیه. ۳. ترویج و توسعه کشاورزی نوین مانند آبیاری قطره‌ای و آبیاری بارانی در منطقه به جای روش‌های سنتی آبیاری غرقابی. ۴. استفاده از پتانسیل موجود بین‌المللی از جمله حمایت مالی و فکری سازمان‌های محیط زیستی مانند برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد، صندوق بین‌المللی پول تالاب‌ها، بانک جهانی و در حال حاضر بیش از ۹۰ درصد بستر دریاچه ارومیه به نم‌کزار تبدیل شده است. با افزایش خشک شدن دریاچه، نمک‌هایی که حاوی مواد سمی و شیمیایی بسیار خطرناکی هستند، حتی از چند صد کیلومتری به وسیله باد حرکت می‌کنند. (رشید نیقی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۵)

گفتار سوم: حفاظت از تالاب‌های ارومیه در چارچوب قواعد حقوقی ملی و بین‌المللی

در سال‌های اخیر افزایش آلودگی و مشکلات زیست‌محیطی ایجاب می‌کند که نیاز به تدوین مقررات زیست‌محیطی در جهان بیش‌ازپیش باشد. قوانین و کنوانسیون‌های جهانی و منطقه‌ای زیادی برای حفاظت از محیط‌زیست تدوین شد که تا به امروز بیش از ۳۰۰ معاهده چند جانبه، ۹۰۰ معاهده دوجانبه و ۱۰۰ سند تصویب شده توسط سازمان‌های بین‌المللی به تصویب رسیده است. (فیروززی ۱۳۸۴ ص ۲۷). امروزه محیط‌زیست و حفاظت از آن عرصه نسبتاً جدیدی برای مقررات بین‌المللی است. نظام حقوقی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست ترکیبی از حقوق عمومی، معاهدات، سازمان‌ها و توسعه فراملی حقوق محیط‌زیست داخلی است (موسوی، ۱۳۹۲، ص ۲۳).

حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در حوزه‌های مختلف شامل قواعد عمومی و اختصاصی است که در تالاب‌ها نیز اعمال می‌شود. (عبدالکریم و مویدیان، ۱۳۹۴: ۱۰) تالاب‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق زیستی انسان‌ها و حیوانات از یک سو تحت حمایت حقوق بین‌الملل عمومی و از سوی دیگر در چارچوب حقوق داخلی قرار دارند.

الف- حقوق بین‌الملل حاکم بر تالاب‌ها

منابع مشترک حقوق بین‌الملل محیط‌زیست تنها به تالاب‌ها مربوط نمی‌شود و به‌صورت کلی و جامع از تمامی مسائل زیست‌محیطی در سطح جهانی پشتیبانی می‌کند، به‌عبارت‌دیگر هر موضوعی که به نحوی با محیط‌زیست مرتبط باشد، حقوق بین‌الملل محیط‌زیست عمومی قوانینی در مورد آن دارد.

از جمله اسناد مهم در این زمینه می‌توان به اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ و همچنین به اعلامیه ۱۹۹۲ سازمان ملل متحد در مورد محیط‌زیست و توسعه اشاره نمود. برگزاری چنین کنفرانس‌هایی نقطه عطفی در توسعه سیاست‌های بین‌المللی در مورد محیط‌زیست بود. در این کنفرانس‌ها اهمیت مسائل بین‌المللی زیست‌محیطی به‌عنوان بخش مهمی از مسائل بین‌المللی نهادینه شد. و این اصل که دولت‌ها موظف به همکاری با اقدامات جهانی در زمینه مدیریت بهینه منابع مشترک جهانی و کاهش آلودگی‌های فرامرزی هستند، تصویب شد و همچنین مفهوم توسعه پایدار و مسائل بشردوستانه از جمله توسعه اقتصادی با رعایت استانداردهای زیست‌محیطی در کنفرانس ریو مطرح شد. اصل سوم اعلامیه کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط‌زیست (استکهلم) مقرر می‌دارد: «منابع طبیعی زمین از جمله هوا، آب، خاک، گیاهان و گل‌ها به‌ویژه نمونه‌های خاص اکوسیستم‌های طبیعی باید برای استفاده از نسل حاضر و آینده با برنامه ریزی دقیق و مدیریت صحیح محافظت شوند.» همچنین کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط‌زیست و توسعه (ریو) نیز بر حفاظت از همه مسائل زیست‌محیطی تمرکز دارد. به‌ویژه در فعالیت‌های توسعه‌ای و اقتصادی، دولت‌ها باید از محیط‌زیست محافظت کنند. در اصل چهارم این اعلامیه آمده است: برای دستیابی به توسعه پایدار، حفاظت از محیط‌زیست باید جزء لاینفک توسعه باشد و نباید به طور جداگانه مورد بررسی قرار گیرد. برخی از کنوانسیون‌های بین‌المللی تخصصی مربوط را می‌توان نام برد به‌عنوان مثال، می‌توان به «کنوانسیون حفاظت از گونه‌های مهاجر وحشی ۱۹۷۹ (بن)» اشاره کرد که هدف آن حفاظت و مدیریت گونه‌های مهاجر وحشی است که از قلمرو ملی کشورهای عضو به خارج از کشور مهاجرت می‌کنند. این موضوع می‌تواند کاملاً به تالاب‌ها و حفاظت از آنها مربوط باشد، زیرا بسیاری از این گونه‌های مهاجر وحشی پرندگان آبی هستند، بنابراین زیستگاه اصلی آنها تالاب‌ها و به‌ویژه دریاچه ارومیه است. به‌عنوان مثال، زیستگاه و مرکز پرورش بسیاری از فلامینگوها و پلیکان‌ها در جزایر دریاچه ارومیه قرار دارد که با ناپدید شدن دریاچه، حیات این پرندگان به خطر می‌افتد. کنوانسیون‌های بسیاری در دنیا در خصوص پیشگیری از آلودگی و حفاظت از محیط‌زیست دریاها به تصویب رسیده است، اما مفهوم دریاچه و سایر تالاب‌ها با مفهوم دریا در حقوق بین‌الملل تفاوت‌هایی دارد، بنابراین نمی‌توان آنها را در دریاچه‌ها قابل اعمال دانست. در درجه نخست به این دلیل است که بسیاری از این کنوانسیون‌ها مربوط به یک منطقه یا یک دریا خاص و مانند کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط‌زیست دریایی خزر (تهران، ۲۰۰۳) یا کنوانسیون منطقه‌ای کویت برای مبارزه با آلودگی نفتی در خلیج فارس است. به اصطلاح منطقه‌ای است نه جهانی، ثانیاً با توجه به موضوع، این کنوانسیون‌ها خارج از قلمرو تالاب‌ها هستند، زیرا این کنوانسیون‌ها علاوه بر این، کشورهای ساحلی را ملزم به حفاظت از محیط‌زیست دریایی در مورد آلودگی کشتی‌های نفتی یا محدودیت استخراج و دفع نفت می‌کند.

کنوانسیون رامسر

تنها منبع یا کنوانسیون حقوق بین‌الملل دریاچه‌ها و تالاب‌ها، کنوانسیون رامسر است. این کنوانسیون در ۲ فوریه ۱۹۷۱ میلادی (۱۳ بهمن ۱۳۴۹) در رامسر ایران امضا و در ۲۱ دسامبر ۱۹۷۵ میلادی لازم‌الاجرا شد. کنوانسیون رامسر که نام رسمی آن «کنوانسیون مربوط به تالاب‌های مهم بین‌المللی، به‌ویژه تالاب‌های زیستگاه پرندگان آبی» است، تنها کنوانسیون بین‌المللی و قدیمی‌ترین موافقت‌نامه بین‌دولتی با تأکید بر حفاظت پایدار از طبیعت و محیط‌زیست است که در ایران پایه‌گذاری شده است. به این مناسبت دوم فوریه (۱۳ بهمن) به نام روز جهانی تالاب‌ها نامگذاری شده است.

کنوانسیون رامسر در طول سالیان متمادی فعالیت‌ها و نگرش‌های خود را گسترش داده است که تمامی جنبه‌های حفاظت و استفاده منطقی و پایدار از تالاب‌ها را در بر می‌گیرد و از این رو نیز می‌باشد. معروف به کنوانسیون حفاظت از تالاب‌ها (سلیمی ترکمانی، ۱۳۹۰: ۱۷۹) محل دبیرخانه کنوانسیون «گلند، سوئیس» و مرجع دارنده سند یونسکو است. جلسات کشورهای عضو هر سه سال یکبار برگزار می‌شود، ۱۶۰ کشور عضو کنوانسیون رامسر هستند. تا سال ۲۰۱۳، جمهوری اسلامی ایران نیز در مجموع ۲۴ تالاب را به‌عنوان تالاب بین‌المللی ثبت کرده است که مساحت آنها یک میلیون و سی هزار جریب است. کنوانسیون رامسر مشتمل بر یک مقدمه و ۱۲ ماده است که هدف اصلی آن چه در حال حاضر و چه در آینده جلوگیری از هرگونه تعرض و ظلم و تخریب در تالاب‌ها و شناخت ظرفیت بنیادین اکولوژیکی تالاب‌ها و توجه به ارزش‌های اقتصادی، علمی و فرهنگی تالاب‌ها است. تالاب‌ها و قابلیت

احیا و بازسازی آنها. مأموریت اصلی کنوانسیون رامسر حفظ و استفاده منطقی از آن است. تالابها از طریق همکاری‌های محلی، ملی و بین‌المللی به‌عنوان گامی در جهت دستیابی به توسعه پایدار در سراسر جهان می‌باشد (سلیمی ترکمانی، ۱۳۹۰: ۱۸۰).

الزامات و تعهدات دولت‌های عضو کنوانسیون رامسر استفاده معقول از تالابها

التزام به استفاده منطقی از تالابها که در ماده ۳ کنوانسیون رامسر مشهود است تلقی می‌شود مهم‌ترین تعهد کشورهای عضو کنوانسیون حفاظت از تالابها که از آن به‌عنوان محور اصلی و مرکز کنوانسیون رامسر نام برده می‌شود. (Kruckek, 2003p400) تعریفی که در مورد استفاده معقول از تالابها توسط کشورهای عضو در نشست کانادا در سال ۱۹۷۵ ارائه شد، این است: «استفاده پایدار از تالابها به نفع بشریت به شیوه ای سازگار با حفظ ویژگی‌های اکولوژیکی اکوسیستم». با توجه به تعریف فوق می‌توان نتیجه گرفت که جلوگیری از تغییرات اکولوژیکی تالاب، مفهوم و هدف اصلی حفاظت از تالابها است که با تعادل آب در تالابها می‌توان به این مهم دست یافت. استفاده معقول از تالابها موضوع بسیار مهمی را تضمین می‌کند تا بتوانیم در جایی از یک تالاب استفاده و بهره‌برداری کنیم که به عملکرد تالاب اکولوژیکی آسیب نرساند. (Kruckek, 2003.416). مفهوم استفاده معقول در متن اصلی کنوانسیون تعریف نشده است؛ بنابراین، استفاده معقول تعهدی مبهم بوده، که کنوانسیون در تبیین آن برای دولت‌های عضو ضعیف عمل کرده است. اگرچه در اواخر دهه ۱۹۸۰ استفاده معقول نسبت به تمامی تالابها از جمله آن‌هایی که در فهرست تالابهای بااهمیت بین‌المللی آمده اند موضوعیت یافت. پس از این تاریخ، استفاده معقول از لحاظ مفهومی به دفعات مورد باز تعریف قرار گرفته است. آخرین تعریف صورت گرفته در طی نهمین نشست دولت‌های عضو در سال ۲۰۰۵ می‌باشد. بر اساس تعریف اتخاذ شده، استفاده معقول از تالابها حفظ ویژگی‌های اکوسیستمی، بواسطه اعمال و اجرای رویکردهای اکوسیستمی در زمینه توسعه پایدار است. علاوه بر این، در این نشست ویژگی‌های اکوسیستمی را به‌عنوان تلفیق و ترکیبی از عناصر، فرایندها و منافع که تالابها به‌موجب آن متمایز می‌گردند تعریف می‌نماید. (Verschuuren, 2007, 56) استفاده معقول از تالابها از تعهدات دولت هادر حفاظت از تالابها بر اساس کنوانسیون است. مفهوم استفاده معقول به‌عنوان آغاز و مقدمه ایی بر نظریه بهره‌برداری و توسعه پایدار می‌باشد؛ لذا بر اساس طرح‌های استراتژیکی اتخاذ شده در ششمین نشست (۱۹۹۶)، هشتمین نشست (۲۰۰۲)، و دهمین نشست (۲۰۰۸) دولت‌های عضو کنوانسیون، "استفاده معقول از تالابها" مترادف با استفاده پایدار دانسته شده است. یک دولت عضو می‌تواند تعهد به استفاده معقول را به واسطه اتخاذ سیاستگذاری ها و قانونگذاری های داخلی در ارتباط با تالابها اجرا نماید. که این امر از طریق بکارگیری طرح‌های ابتکاری تالابها، نظارت و کنترل، تحقیقات، آموزش و همچنین توسعه طرح‌های مراقبتی در امور داخلی صورت گیرد. مفهوم استفاده معقول نسبت به تمامی مناطق تالابی دولت‌های عضو و نه فقط امور موجود در فهرست تالابهای بااهمیت بین‌المللی اعمال و اجرا می‌گردد. (Gardner, 2007, 3) بر اساس ماده ۳، طرف‌ها باید به گونه ای برنامه ریزی کنند که حفاظت از تالابهای مندرج در فهرست و همچنین استفاده معقول از آن‌ها در قلمرو داخلی شان را ارتقا دهند. با ثبت یک تالاب ذیل کنوانسیون رامسر در فهرست تالابهای بااهمیت بین‌المللی، تعهد طرف کنوانسیون خاتمه نمی‌یابد. دولت طرف بایستی برنامه ریزی‌های لازم را در جهت شناسایی و رفع تهدیدات به عمل آورد. همچنین این برنامه ریزی باید دارای دو بعد «حفاظتی» و «استفاده معقول» باشد. حفاظت بدین معناست که بدنه آبی تالاب و گونه‌های گیاهی و جانوری استفاده کننده از تالاب که در حوزه آبریز قرار دارند از خطرات و تهدیدها مصون باشند به گونه ای که بتوانند به حیات و موجودیت خود ادامه دهند. مفهوم استفاده معقول به‌عنوان "بهره‌برداری پایدار از تالابها به‌منظور نفع رسانی به انسان‌ها در یک روش مناسب با حفظ ویژگی‌های طبیعی اکوسیستم" ابتدا در سومین نشست از کنفرانس دولت‌های عضو در رجبینای کانادا به سال ۱۹۸۷ مطرح گردید. کنفرانس اشاره داشت که "استفاده پایدار در بردارنده استفاده انسان‌ها از تالاب به نحوی است که نیازهای آتی بشر را مورد توجه قرار دهد." کنفرانس، ویژگی‌های طبیعی تالابها را به‌عنوان عناصر فیزیکی، بیولوژیکی یا شیمیایی و همچنین فعل و انفعال میان خاک، آب، گیاهان، جانوران و مواد مغذی شرح می‌دهد. ضرورتاً، مفهوم استفاده معقول مصادیقی را فراهم می‌نماید که می‌تواند حاصلخیزی طبیعی و تنوع زیستی را تا زمانی که کارکردهای اکوسیستمی تالاب از بین نرفته است را مورد بهره‌برداری قرار دهد. (Kruckek, 2003, 415) اما چنانچه تجربه نشان می‌دهد دیدگاه حفاظتی محض به دلیل هزینه ساز بودن آن، مورد استقبال عموم

و مسئولین دولت‌ها قرار نمی‌گیرد. به‌طور کلی عدم بهره‌برداری و جلوگیری از برخورداری مردم از منافع اقتصادی منابع طبیعی، انگیزه‌های لازم در جهت حفاظت را از بین می‌برد و این خود عاملی مخرب و نابود کننده برای موضوع مورد بحث در این بخش یعنی تالاب است. از این رو بهره‌برداری معقول به نحوی که چرخه و تعادل طبیعت بهم نخورد و نابودی منابع آبی و انواع گونه‌ها را در بر نداشته باشد، به‌عنوان راه حلی قابل قبول برای اقدام عرضه گردیده است. در این روش انگیزه لازم برای جلوگیری از استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی توسط مردم بومی و دولت‌ها به صورتیکه منجر به تخریب این منابع نگردد و جهت بهره‌برداری در آینده به وجود می‌آید. البته باید توجه داشت که دو روش «حفاظتی» و «بهره‌برداری معقول» مکمل و نه جایگزین یکدیگرند و در هر کشوری متناسب با شرایط آب و هوایی، میزان شکنندگی اکوسیستم‌ها و نوع نیاز در نظر گرفته می‌شوند. (امین منصور، ۲۰، ۱۳۹۰). باید اذعان داشت که، مفهوم استفاده معقول از تالاب‌ها حفاظت از ارزش‌ها و کاردهای تالاب‌ها را با بهره‌برداری پایدار تلفیق و ترکیب می‌نماید. این مفهوم همچنین ضرورت ارزیابی زیست‌محیطی را به‌عنوان یکی از نتایج اصل استفاده معقول ابراز می‌دارد.

انجام ارزیابی‌های زیست‌محیطی قبل از احداث پروژه‌های عمرانی

برای دستیابی به استفاده بهتر و معقول از تالاب‌ها، نیازمند سازوکارهای مشخصی در سطح بین‌المللی و ملی هستیم که یکی از مهم‌ترین مکانیسم‌ها ارزیابی زیست‌محیطی، قبل از احداث پروژه‌های عمرانی و اقتصادی است. اگرچه در چارچوب کنوانسیون رامسر و اصول ۱۲ گانه آن موضوعی به نام ارزیابی زیست‌محیطی وجود ندارد، اما دستیابی به هدف و واقعیت استفاده معقول از تالاب‌ها، نیازمند ارزیابی آنها هستیم. از این رو کنوانسیون رامسر در توصیه‌ها و مصوبات خود سعی در انجام ارزیابی‌های زیست‌محیطی در مرحله طراحی و اجرای پروژه داشته است. ارزیابی زیست‌محیطی نشان می‌دهد که آیا پروژه با استفاده معقول و حفظ ویژگی اکولوژیکی تالاب‌ها سازگار است یا خیر. هدف جلوگیری از اجرای پروژه‌ها است، اگرچه از نظر اقتصادی منافع آنی یا کوتاه مدت را تضمین می‌کند، اما ممکن است از نظر زیست‌محیطی فاجعه آمیز باشد (تقی زاده انصاری، ۱۳۷۴، ص ۲۸۹). نتایج ارزیابی زیست‌محیطی باید به سه محور ذیل محدود شود: ۱- برآیند ناپایدار یا کمتر از حداقل: آنگاه می‌توان پروژه را انجام داد. ۲- پیامدهای ناپایدار یا حداقل: پروژه‌ها تحت شرایط و نظارت خاصی قابل اجرا هستند. ۳- نتیجه پایدار یا بیشتر از حداقل: پروژه نباید تحت هیچ شرایطی اجرا شود. (Gondii Ling et al., 2002, p. 275). یکی از ارکان نظام حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، استقرار قوانین محیط‌زیست داخلی فراملی است؛ بنابراین، قوانین و مقررات داخلی برای حفاظت از محیط‌زیست در مرحله اول بسیار مهم است. با توسعه این قوانین، ما حتی می‌توانیم خلاء موجود در قوانین بین‌المللی را پوشش داد که یکی از اهداف اصلی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست همین مورد است. ایران به‌عنوان کشوری با سابقه طولانی در قانون‌گذاری و به‌عنوان کشوری پهنانور، با اقلیم و شرایط آب و هوایی متنوع و محیط‌زیست منحصر به فرد دارای قوانین و مقررات زیست‌محیطی فراوانی است که تاکنون بیش از ۶۱ قانون در زمینه محیط‌زیست، ۱۰۰ آیین‌نامه تصویب کرده است. همچنین می‌تواند به مصوبه ۳۶ شورای عالی حفاظت محیط‌زیست اشاره نمود. (سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۱۳۸۳).

ثبت تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی

بر اساس ماده ۲ کنوانسیون، هر دولتی در موقع امضای کنوانسیون بایستی حداقل یک تالاب بین‌المللی را به ذیل کنوانسیون رامسر معرفی نماید. اگرچه پیوستن به کنوانسیون رامسر این تعهد را برای دولت متعاقد ایجاد می‌کند که حداقل یک سایت تالابی را برای وارد کردن در فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی وارد نماید، اما باید گفت اکثریت موارد ثبت صورت گرفته اختیاری بوده است؛ بنابراین یک دولت متعاقد می‌تواند یک تالاب یا بیش از یک تالاب را در فهرست ثبت نماید. به‌منظور وارد کردن یک تالاب در فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی، دولت متعاقد می‌بایست درخواست تکمیل اطلاعات مربوط به سایت موردنظر را در برگه اطلاعات تالاب (RIS) را از دبیرخانه کنوانسیون نماید. بعد از بررسی درخواست، دبیرخانه کنوانسیون واجد شرایط را به فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی وارد خواهد نمود. دولتی که یک تالاب را در فهرست مذکور به ثبت رسانده است، متعهد به ارتقا و بهبود حفاظت از سایت به ثبت رسیده می‌گردد. کنوانسیون رامسر این الزام را ایجاد نمی‌نماید

که در سایت‌های به ثبت رسیده برای فعالیت‌های انسانی محدودیت ایجاد گردد. در واقع، کنوانسیون به‌صراحت عدم وابستگی انسان و تالاب و خدمات اکوسیستمی که از جانب تالاب‌ها ارائه می‌گردد را مورد شناسایی قرار می‌دهد. (Gardner, 2009, 261) باید اذعان داشت، وارد نمودن یک سایت در فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی بر حقوق مربوط به حاکمیت انحصاری دولت‌های متعاقد که قلمرو تالابی را در فهرست قرار داده‌اند خدشه‌ای وارد نمی‌نماید. (Timoshenko, 1988, p.464). راجع به تعهد مذکور باید گفت که کنوانسیون رامسر پیشنهاد می‌دهد که یک تالاب ممکن است بر اساس ضابطه «مهم بین‌المللی» در فهرست وارد گردد. به این معنا که تالاب باید به‌ویژه نمونه خوبی از تالاب طبیعی یا تقریباً طبیعی بوده یا تالابی باشد که نقش آب‌شناسی، زیستی یا اکولوژیکی مهمی در کارکرد طبیعی یک حوزه آبریز اصلی یا نظام ساحلی ایفا کرده و یا از هم‌زیستی قابل‌ارزیابی گونه‌های جانوری و گیاهی کمیاب، آسیب‌پذیر یا در معرض انقراض پشتیبانی کند. بر اساس تفاسیر اخیر، یک تالاب ممکن است در آستانه اهمیت باشد به‌شرط اینکه ۹ معیار برای آن تحقق‌یافته باشد؛ برای مثال یک تالاب می‌تواند صلاحیت قرارگیری در فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی دارا شود به‌شرط اینکه تالابی منحصر به فرد و نادر باشد یا اینکه از یک تنوع زیستی بالایی برخوردار باشد. همین که یک تالاب در فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی ثبت می‌گردد، در ادامه سایر تعهدات پدیدار می‌گردد. اگر ویژگی اکوسیستمی یک تالاب معرفی شده به فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی تغییر یافته یا در حال تغییر باشد یا این احتمال وجود داشته باشد که در نتیجه آلودگی یا مداخلات انسانی تغییر یابد، دولت عضو باید دبیرخانه کنوانسیون را از این امر آگاه سازد. علاوه بر این، اگر یکی از دولت‌های عضو تالاب معرفی کرده به لیست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی را از لیست خارج نماید یا تعداد آن‌ها را کاهش دهد، کنوانسیون مقرر داشته است که آن دولت باید از طریق معرفی یک تالاب جدید اقدام خود را جبران نماید. سه مورد از این عناصر به مدیریت سیستم‌های آبی مشترک، تالاب‌های فرامرزی و شبکه آبی منطقه‌ای و تالاب‌های با گونه‌های مشترک مربوط است. عنصر چهارم به همکاری‌های سازمانی و اقتصادی به‌منظور تقویت کارآمدی نهادهای بین‌المللی مربوط است. (Shine, 1999:30) چنانچه مشاهده می‌شود، کنوانسیون به سراغ تالاب‌های فرامرزی می‌رود. این امر نشانه آن است که کنوانسیون رامسر به تالاب‌های درون سرزمینی هر کشور منحصر نبوده و به تالاب‌های فرامرزی نیز توجه دارد. با افزایش جمعیت در سطح کره زمین و در نتیجه نیاز بشر به منابع آبی برای ادامه حیات و توسعه، به‌تدریج موضوع منابع آب در اختلاف‌های بین دولت‌ها، جای بیشتری باز می‌کند. عمده این اختلاف بر سر حوزه آبریز یک رودخانه یا تالاب بین دولت‌های واقع در اطراف آن بدنه آبی می‌باشند. نکته شایان توجه در این بند، آن است که الزامات تنها متوجه دولت‌هایی است که طرف کنوانسیون بوده و نسبت به اجرای مفاد آن متعهد می‌باشند. علاوه بر آن، در متن به مشورت بین دو طرف قناعت شده و این اقدام فقط در خصوص هماهنگی سیاست‌های فعلی و آینده و مقررات آن‌ها در رابطه با تالاب‌های فرامرزی است. همان‌گونه که عنوان شد، تالاب‌های فرامرزی و به‌طور روزافزونی در کنار دیگر موضوعات مورد اختلاف بین دولت‌ها قرار گرفته و می‌گیرد. این بند از کنوانسیون رامسر بر اهمیت آن به‌عنوان یک معاهده چندجانبه می‌افزاید چرا که علاوه بر طرح تالاب‌های فرامرزی به چگونگی همکاری برای حل و فصل اختلافات مربوط به آب‌های مشترک واقع در بین کشورها نیز اشاره کرده، نوعی آینده‌نگری و نگاه به چالش‌های آینده در آن نهفته است. (امین منصور، ۱۳۹۰، ۲۲). باید گفت که همکاری بین‌المللی راجع به معضلات و مسائل مرتبط با تالاب‌ها از عناصر کلیدی استفاده معقول از تالاب‌ها به‌شمار می‌رود. یک سیستم آبی مشترک یا تالاب‌های فرامرزی نمی‌تواند به‌عنوان یک واحد اکوسیستمی بدون همکاری میان دولت‌های همسایه مدیریتی منطقی داشته باشند اگر منشأ آلودگی یک تالاب در کشور همسایه دارنده تالاب باشد، بدون همکاری دولت همسایه آلودگی رفع نخواهد گردید. ماده پنج کنوانسیون اساس و مبنایی قانونی قاطع به‌منظور همکاری دوجانبه یا چندجانبه در جهت ارتقای رویکردهای سازگار با مدیریت منابع آبی مشترک که منطبق بر تعهد به استفاده معقول از تالاب‌هاست، ارائه می‌نماید. کنوانسیون همچنین از رویکردهای منطقی حفاظت از گونه‌های آن‌سوی مرزهای سیاسی حمایت به عمل می‌آورد. پرندگان آبی و بسیاری از گونه‌های مهاجر از لحاظ اکوسیستمی به حفظ و نگهداری تالاب‌ها وابسته‌اند.

ایجاد ذخیره‌گاه‌های طبیعی

بر اساس ماده ۴، هر یک از طرف‌های کنوانسیون موظفند حفاظت از تالاب‌ها و پرندگان آبی اعم از مهاجر یا بومی را با ایجاد ذخیره‌گاه‌های طبیعی تالابی، صرف نظر از اینکه در فهرست رامسر باشند یا نه، ارتقا دهند.

در اینجا کنوانسیون با الزام طرف‌ها به ایجاد ذخیره‌گاه‌های طبیعی تالابی، آن‌ها را به تعیین و اعلام مناطق تالابی به‌عنوان ذخیره‌گاه و مناطق حفاظت شده فرامی‌خواند. این بند به طور مشخص بروز تغییرات و اصلاحاتی را در قوانین مربوط به حفاظت از محیط‌زیست خصوصاً تالاب‌ها و افزایش امکانات و منابع انسانی مربوطه توصیه می‌نماید. کنوانسیون رامسر از الزامات مربوط به یک تالاب بااهمیت بین‌المللی حتی فراتر می‌رود و از دولت‌های طرف می‌خواهد اگر تالابی را در دبیرخانه ثبت نکرده‌اند و دارای ویژگی‌های تالاب بااهمیت بین‌المللی نیست، بایستی به‌هرحال به وظیفه حفاظتی خود عمل نموده تلاش نمایند وضعیت تالاب‌ها را با رسیدگی به مشکلات و رفع تهدیدات ارتقا دهد. (امین منصور، ۲۱)

نهادهای بین‌المللی مرتبط با محیط‌زیست و حفاظت از تالاب‌ها

علاوه بر منابع کلی که به‌اختصار به آنها اشاره می‌شود، سازمان‌های بین‌المللی نیز وجود دارند که به‌طور کلی از تمام حوزه‌های محیط‌زیست در سطح جهانی حمایت می‌کنند. برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد (UNEP) و کمیسیون توسعه پایدار (CSD) چنین سازمان‌هایی هستند. هدف اولیه (UNEP) هماهنگ کردن سایر فعالیت‌های سازمان ملل متحد در ارتباط با محیط‌زیست و تلاش برای جلب‌توجه این نهادها به مسائل زیست‌محیطی است. UNEP نقش مهمی در افزایش آگاهی جهانی از مسائل زیست‌محیطی، نحوه مبارزه با آن و کمک به جمع‌آوری افکار عمومی در مورد این موضوع ایفا کرده است. این نهاد در سال‌های اخیر روند مذاکرات بین‌المللی در خصوص حفاظت از دریاهای منطقه و لایه اوزون را تسهیل کرده و به کشورها کمک کرده تا به بهترین توانایی‌ها در مدیریت محیط‌زیست دست یابند (موسوی، ۱۳۹۲: ۲۴۴). در فوریه ۲۰۱۲، UNEP در گزارشی جامع درباره معضل زیست‌محیطی به دریاچه ارومیه پرداخته و به بررسی اهمیت دریاچه ارومیه، علل خشک‌شدن، پیامدهای احتمالی و راه‌های احیای آن پرداخته است که در پاراگراف‌های بعدی به آن خواهیم پرداخت. هدف اصلی کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل متحد به‌عنوان یکی از ارگان‌های فرعی شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد (ECOSOC) کنترل و نظارت بر پیشرفت‌های انجام شده در اجرای برنامه اقدام برای قرن بیست و یکم و تنظیم اهداف است. مربوط به محیط‌زیست و توسعه در سیستم کلی سازمان ملل متحد (Birnie and Boyle ۱۹۹۶: ۶۵۸).

کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲

زیستگاه‌های طبیعی، جوامع زیستی و چرخه‌های اکولوژیکی را از یکدیگر بازشناسی می‌کند که در آن‌ها گونه‌های متنوع تکامل یافته و به طور بی‌نظیری به سازگاری می‌رسند. گونه‌ها برای بقا و تولیدمثل به محیط‌زیست پیرامونشان (دما، رطوبت، آب، خاک و تغذیه) وابسته هستند. اکوسیستم‌ها در برگیرنده روابط پیچیده گونه‌ها و عملکرد اندام آن‌ها بوده و تحت حکومت قواعد طبیعی منتهی به توازن هستند. تنوع اکوسیستم‌ها خود بخش ضروری تنوع زیستی به شمار می‌رود. (شیلتون، ۱۳۹۸: ۲۱۳). کنوانسیون تنوع زیستی در ماده ۲، تنوع زیستی را چنین معنی کرده است: «تنوع زیستی قابلیت تمایز بین ارگانسیم‌های زنده از هر منبع که شامل اکوسیستم‌های زمینی، دریایی و دیگر اکوسیستم‌های آبی، همچنین شامل ترکیبات اکولوژی که بخشی از اکوسیستم را تشکیل می‌دهند، می‌باشد. این مفهوم شامل تنوع در درون گونه‌ها، بین گونه‌ها و تنوع اکوسیستم می‌باشد».

در این میان کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲ در حمایت و حفاظت از تنوع موجود در تالاب‌ها نقش ویژه‌ای را ایفا می‌کند. کنوانسیون تنوع زیستی، که به طور مستقیم در مواد ۹ و ۱۰ به حمایت از اکوسیستم می‌پردازد، نشان دهنده رویکرد و نگرش اکوسیستمی این کنوانسیون است. البته کنوانسیون، در متن خود، اکوسیستم را به‌صورت کلی در مقررات مختلف خود مدنظر قرار داده و جزییات الزام آوری برای آن معرفی نکرده است. اما رویکرد اکوسیستمی، نخستین بار در چارچوب یک رویکرد نوین برای حمایت از تنوع زیستی، در کنفرانس اعضا در سال ۲۰۰۰ معرفی شد، که ابتکار جدیدی است. کنوانسیون تنوع زیستی معاهده‌ای فراگیر است، زیرا حمایت آن گونه‌های خاص یا زیستگاه‌های معین محدود نمی‌شود، بلکه همه گونه‌های گیاهی و جانوری و همه زیستگاه‌های

آبی و خاکی را در بر می‌گیرد. باید اذعان داشت که کنوانسیون از جهت دیگر نیز جامعیت دارد؛ موضوع آن به حفاظت محدود نمی‌شود، بلکه درباره بهره‌برداری از تنوع زیستی نیز، قواعد مورد نیاز را مقرر کرده است. این کنوانسیون در قیاس با معاهداتی که پیش از این درباره تنوع زیستی تنظیم می‌شدند، قلمرو گسترده‌تری را پوشش می‌دهد. در سال ۱۹۸۴ اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت، مجموعه اصولی برای حفاظت از منابع ژنتیکی وحشی تهیه کرد. با تغییراتی که در سند پیشین ایجاد شد و به صورت پیش نویس کنوانسیون درآمد، مجمع عمومی اتحادیه در سال ۱۹۸۸، آن را تایید کرد. این سند به حفاظت از تنوع زیستی منحصر شد. چندی بعد با تصمیم شورای احکام یونپ و تشکیل یک کارگروه برای تنظیم کنوانسیون، پیش نویسی تهیه شد که به موضوع حفاظت از تنوع زیستی، بهره‌برداری را نیز افزود. (sands & Galizzi, 1999, 516) و متن تنظیمی در ژوئن ۱۹۹۲ در کنفرانس ملل متحد در ریودوژانیرو، موسوم به «کنفرانس سازمان ملل درباره محیط‌زیست و توسعه» تصویب شد. این نهاد با تبیین جنبه‌های علمی و فنی کنوانسیون، سبب می‌شود که کنوانسیون به درستی به اجرا گذاشته شود. مشارکت در این نهاد برای تمام کشورهای عضو آزاد است. کنفرانس به طور معمول پیش از تصمیم‌گیری، از مشاوره این رکن بهره می‌گیرد. دز مواردی به صراحت به توصیه‌های آن در تصمیم خود اذعان داشته است. (Refuse, 2007, 406).

کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان ۱۹۷۲

به ترتیب تاریخی، این کنوانسیون، دومین معاهده از چهار معاهده حمایت محیط‌زیست جهانی است که مقدم بر کنوانسیون تنوع زیستی است. این یونسکو بود که چنین ایده‌ای را مطرح کرد تا میزبان برگزاری مذاکراتی باشد که در هفدهمین اجلاس کنفرانس عمومی آن در سال ۱۹۷۲ به پیش بینی دبیرخانه این کنوانسیون تصویب شد. مشخصه اصلی که توسط یونسکو آماده شده بود، فقط در مورد آثار تاریخی، گروهی از بناها و مکان‌های با ارزش جهانی، منطبق با وظیفه سازمان‌های فرهنگی بحث می‌کرد. از طرفی در همین زمان IUCN در حال تهیه پیش نویس کنوانسیونی برای حمایت از میراث طبیعی بود. مذاکره کنندگان به منظور پیشگیری از تعدد کنوانسیون‌ها و تعارضات غیر قابل اجتناب، بر سر ملحق کردن مفهوم میراث طبیعی داخل متن کنوانسیون توافق کردند. در نتیجه، میراث طبیعی و فرهنگی برابر قرار گرفت و از دیدگاه جهانیان با ارزش یکسانی شناخته شد. اگرچه تفاوت‌هایی در ماهیت و تدابیر لازم برای هر یک از انواع میراث به چشم می‌خورد، اما با وصف منحصر به فرد بودن، زمانی که در معرض تهدید جدی یا تخریب بخشی از میراث قرار می‌گیرند، این تفاوت‌ها ناچیز جلوه می‌کنند. (کیس الکساندر، ۲۶۴، ۱۳۸۶). اهداف کنوانسیون در ماده جداگانه، چنان که در بسیاری از معاهدات متداول است، بیان نشده و ناگذیر مقصود و هدف معاهده را باید از مقدمه و مفاد آن استنباط کرد. هدف دولت‌های متعاقد، با در نظر گرفتن این که میراث فرهنگی و طبیعی، نه تنها بر اثر عوامل عادی تخریب می‌شوند، بلکه به علت تحول زندگی اجتماعی و اقتصادی، با پدیده‌های مخرب و زیان بار، وخامت آن تشدید می‌گردد، بیش از پیش در معرض تهدید قرار می‌گیرند. با توجه به اینکه برخی از میراث طبیعی و فرهنگی دارای مزایای استثنایی هستند که باید به‌عنوان میراث جهانی بشریت حفظ گردند و اینکه در مقابل وسعت و وخامت خطرات جدیدی که این اموال را تهدید می‌کند، لازم است که جامعه بین‌المللی با بذل کمک جمعی، که جای اقدامات دولت مربوطه را نمی‌گیرد، لیکن کمک موثری برای آن به شمار می‌رود، در امر حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی دارای ارزش جهانی استثنایی، شرکت جوید. با توجه به این که برای نیل به این مقصود ضرورت دارد مقررات تازه ای به صورت کنوانسیون، که متضمن روش موثری، جهت حمایت جمعی میراث فرهنگی و طبیعی دارای ارزش جهانی استثنایی باشد، به نحو دائم و بر طبق روش‌های علمی و جدید وضع گردد، این کنوانسیون مورد تصویب قرار گرفت.

کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان (کنوانسیون میراث جهانی) در ارتباط با شناسایی، حمایت و حفاظت از سایت‌های بااهمیت فرهنگی و طبیعی است که در قلمرو دولت‌های عضو قرار گرفته است. متعهدین بر اساس مواد ۱ و ۲ کنوانسیون، به شناسایی و ترسیم سایت‌های قرار گرفته در قلمرو سرزمینی‌شان به‌عنوان میراث طبیعی بر اساس ماده ۲ عبارت است از: «آثار طبیعی متشکل از ساختارهای فیزیکی و بیولوژیکی و یا مجموعه‌ای از این نوع ساختارها که به لحاظ زیبایی‌شناسی و فیزیوگرافیکی، و مناطق کاملاً مشخص که زیستگاه حیوانات و گیاهان تهدید شده و به لحاظ علمی و حفاظتی دارای ارزش جهانی برجسته و ممتاز هستند؛ محوطه‌های طبیعی یا مناطق کاملاً مشخص طبیعی که به لحاظ علمی و حفاظتی و زیبایی طبیعی،

حائز ارزش جهانی برجسته و بی‌بدیل هستند.» در واقع باید گفت که میراث طبیعی از نظر کنوانسیون، مناطق مشخصی هستند که زیستگاه حیوانات و گیاهان تهدید شده بوده و از لحاظ علمی و حفاظتی، ارزش جهانی ممتازی دارند. در این راستا، برخی تالاب‌ها در فهرست میراث طبیعی جهانی به ثبت رسیده‌اند. از جمله تالاب‌ها پانتانال برزیل، جنگل‌های سوندرا بانز در بنگلادش، پارک ملی توباتاها در فلیپین و دلتای دانوب در رومانی.

کنوانسیون حفاظت از گونه‌های وحشی مهاجر (کنوانسیون بن) ۱۹۷۹

در طول قرن بیستم، پذیرش تدریجی حفاظت از گونه‌ها توسط جامعه بین‌المللی استمرار داشته است که به‌موجب آن، گونه‌های مهاجر باید با عنوان منابع تقسیم شده موردتوجه قرار گیرند و برای دسته‌ای از دولت‌ها باید اجرای مسئولیت مشترک پیش‌بینی شود. یک‌رشته معاهدات دوجانبه و چندجانبه برای گونه‌های خاص منعقد شده است. اما اینها مناطق محدودی از جهان را پوشش می‌دهند و اغلب از مسیرهای استثنایی مهاجرت می‌کنند. وجود این عوامل، انعقاد یک کنوانسیون جهانی را ضروری ساخت و برای حل مشکلات حفاظت همه گونه‌های مهاجر در عرصه جهانی دولت‌ها را مخاطب قرار داد تا با هماهنگی، پاسخ مؤثری در قبال تهدیداتی مثل تخریب زیستگاه‌های طبیعی، شکار افراطی در طول مسیرهای مهاجرت و تخریب محل تغذیه آن‌ها، بیابند. (کیس، ۲۴۸، ۱۳۸۶) کنوانسیون بن، مهم‌ترین معاهده راجع به حمایت از گونه‌های مهاجر است. در توصیه‌نامه شماره ۳۲ طرح اقدام کنفرانس ۱۹۷۲ استکهلم، اعلام شده بود: «ضرورت دارد معاهده‌ای بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌هایی که از کشوری به کشور دیگر مهاجرت می‌کند، تهیه شود». در سال ۱۹۷۴ جمهوری فدرال آلمان در تهیه پیش‌نویس اولیه چنین معاهده‌ای پیشقدم شد و آن را به همه دولت‌ها ارائه کرد. (دکلم و شین، ۲۹۷، ۱۳۸۶) متن نهایی آن را در ۱۹۷۹ تنظیم و به تأیید دولت‌های شرکت‌کننده در کنفرانسی که در بن آلمان تشکیل گردید، رسید.

این کنوانسیون این مسئله را مورد شناسایی قرار داده است که مدیریت کارآمد گونه‌های مهاجر نیازمند اقدام مشترک از طریق همه دولت‌های زیستگاه است. همچنین فراهم کردن چارچوبی که بر اساس آن، دولت‌های زیستگاه اقدامات جداگانه یا مشترکی برای حفاظت گونه‌های مهاجر خشکی، دریایی و هوایی زیستگاه‌های آن‌ها اتخاذ کنند مورد شناسایی قرار گرفته است. از آنجاکه تالاب‌ها، همواره بستر و مکانی برای گونه‌های مهاجر بوده است، کنوانسیون بن را می‌توان ابزاری حقوقی در بحث تئوریزه کردن تعهدات دولت‌ها در حفاظت از محیط‌زیست تالاب‌ها دانست. این امر موجب گردیده که میان این کنوانسیون و کنوانسیون رامسر، همکاری‌های مطلوب و مثبتی صورت گیرد. از این‌رو بود که در فوریه ۱۹۹۷ دبیرخانه کنوانسیون گونه‌های مهاجر و دفترکاری رامسر تفاهم‌نامه‌ای را امضا کردند. این تفاهم‌نامه به دنبال این است که همکاری بین این دو دبیرخانه در زمینه‌های ارتقاء مشترک دو کنوانسیون، اقدام حفاظتی مشترک، جمع‌آوری، نگهداری و تحلیل اطلاعات و موافقت‌نامه‌های جدید در مورد گونه‌های مهاجر از قبیل گونه‌های مهاجر در معرض خطر و گونه‌های با وضعیت حفاظتی نامطلوب است. این رابطه بین دو کنوانسیون به خصوص در ارتباط با همکاری بین دو کنوانسیون رامسر و موافقت‌نامه‌های کنوانسیون گونه‌های مهاجر در مورد حفاظت از پرندگان آبی مهاجر آفریقایی - اوراسیایی همراه با نتایج مثبتی بوده است. (کولاسوریا، ۱۳۹۰، ۴۴۶) همچنین اگر دولتی علاوه بر کنوانسیون رامسر، عضو کنوانسیون بن نیز باشد، تالاب مندرج در فهرست تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی رامسر، به استناد مواد ۲ و ۵ کنوانسیون بن مورد حمایت قرار می‌گیرد. بر اساس این مقررات، دولت متعهد است که مانع از آسیب‌رسانی به این زیستگاه‌ها شود، باید از آن‌ها مراقبت کند و زیستگاه‌های زیان‌دیده را احیا کند؛ بنابراین تالاب‌های بااهمیت بین‌المللی فهرست رامسر که زیستگاه پرندگان مهاجر باشند، با هم پوشانی کنوانسیون بن، مورد حمایت مضاعف قرار می‌گیرد.

حقوق بشر و تالاب ارومیه

حق بر سلامتی

خشک‌شدن دریاچه ارومیه و اثرات نامطلوب آن بر بهداشت و سلامت مردم منطقه می‌تواند مهم‌ترین پیامدهای اکولوژیکی این فاجعه باشد. توسعه مبارزه با آفات و علف‌های هرز و استفاده گسترده از کودهای شیمیایی در حوضه آبریز دریاچه منجر به ارسال

انواع سموم، آفت‌کش‌ها و کودهای شیمیایی به دریاچه شده است که این مواد همراه با سایر رسوبات و با خشک‌شدن رسوب‌کرده است. دریاچه توسط باد و طوفان به شعاع چند صد کیلومتری به مناطق مسکونی و زمین‌های کشاورزی منتقل می‌شود. (رشید نیقی، همان: ۱: ۶). بر اساس گزارش برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد (UNEP)، حدود ۶ میلیون نفر در شهرهای اطراف دریاچه ارومیه زندگی می‌کنند که به طور مستقیم در معرض تهدید قرار می‌گیرند و ۷۶ میلیون نفر که در شعاع ۵۰۰ کیلومتری دریاچه زندگی می‌کنند، بحران را احساس خواهند کرد. (UNEP, 2012, 1). در بررسی‌ها و آزمایش‌های انجام شده بر روی مواد و نمک‌های رسوبی تالاب ارومیه مشخص شد که وجود دارد. فلزات خطرناک و سنگینی مانند جیوه و سرب در این مواد هستند. این ماده می‌تواند باعث تجمع بیولوژیکی در بدن و افزایش بیماری‌های تنفسی و پوستی شود و همچنین می‌تواند باعث تکثیر چندین بیماری سرطانی در بدن انسان شود. در یک سابقه تاریخی، دریاچه آرال در مرز بین ازبکستان، ترکمنستان و قزاقستان و در چین دریاچه «لوپ نور» شرایطی برابر با دریاچه ارومیه داشتند که با خشک‌شدن آن‌ها. به‌ویژه دریاچه آرال باعث بلایای زیست‌محیطی و بهداشتی شد. بر اساس برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد (UNEP) خشک‌شدن دریاچه آرال یکی از بزرگ‌ترین بلایای زیست‌محیطی قرن بیستم محسوب می‌شود. (کولائی، ۱۳۷۳، ۱۸۵). بر اساس گزارش سازمان بهداشت جهانی، با خشک‌شدن دریاچه آرال، وضعیت بهداشت عمومی به سرعت رو به وخامت رفت و نرخ مرگ‌ومیر کودکان در این منطقه از حدود ۲۵ مرگ در هر هزار تولد زنده در سال ۱۹۵۰ به ۷۰ تا ۱۰۰ مرگ در هر هزار در سال ۱۹۹۶ افزایش یافت و بیش از ۶۰ هزار نفر از جمعیت منطقه (کاراکالپاک) در ازبکستان در نتیجه این حادثه کاهش یافته است. (ملکی، ۱۳۷۸، ۵۶).

به گفته کارشناسان سازمان جهانی بهداشت، عامل اصلی بسیاری از بیماری‌ها در منطقه آرال، گردوغبار حاوی آفت‌کش‌ها بوده که باعث بیماری‌های سیستم ایمنی، سرطان، کم‌خونی و هپاتیت در این منطقه می‌شود. همچنین دلیل بیش از نیمی از مرگ‌ومیر کودکان بیماری حاد تنفسی بود. (Fanzili, zhanngleide 1992, 1-9) مرکز یونسکو در گزارش مربوط به دریاچه آرال در سال ۱۹۹۹ اعلام کرد: بیماری‌هایی مانند حصه و هپاتیت A و بیماری‌های عفونی به شدت در منطقه شیوع پیدا کرده و سوء‌تغذیه و کم‌خونی در این مناطق روبه‌افزایش است. بیماری کبد و کلیه نیز بیش از حد معمول است. جدای از این، در خون و شیر مادر به طور گسترده گزارش شده است آفت‌کش‌های «کلر پونه کوهی»، «دیوکسین‌ها»، «لیندان»، «دنت»، «آلدرین و ..» این سموم در خون زنان باردار تجمع می‌یابند، به‌ویژه آن دسته از کلر پونه کوهی که توسط آفت‌کش‌های روسی مورد استفاده در مزارع پنبه ایجاد می‌شود. در دهه‌های اخیر و باعث ناتوانی ذهنی در کودکان شده است، به طوری که از هر ۲۰ کودک، ۱ کودک دارای معلولیت ذهنی و جسمی بوده است. اما وجود "ذرات نمک" در هوای شهرهای اطراف دریاچه ارومیه مورد تأیید بسیاری از کارشناسان قرار گرفته است. برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد در گزارشی مرتبط با مشکلات زیست‌محیطی دریاچه ارومیه اذعان می‌کند: در صورت تداوم کاهش آب دریاچه، افزایش شوری می‌تواند زنجیره غذایی را متلاشی کند و به زیستگاه جانوران آسیب برساند و طوفان‌های نمکی ایجاد کند. همچنین تغییرات در معیشت، کشاورزی و سلامت مردم محلی و اقلیم منطقه نیز تهدید خواهد شد. (UNEP, 2012, p.6) «گری لوئیس» هماهنگ‌کننده مقیم سازمان ملل در جمهوری اسلامی ایران در گزارشی با عنوان «مرگ دریاچه ارومیه و پیامدهای آن برای ایران» به پیامدهای مشکلات زیست‌محیطی پرداخته و راهکارها و اقدامات مناسب را پیش‌بینی کرده است. گری لوئیس در بالای گزارش خود می‌گوید: مرگ آهسته دریاچه ارومیه یک هشداردهنده برای آینده است.

حق بر محیط‌زیست سالم

حق داشتن محیط‌زیست سالم یکی از موضوعات مهم نسل سوم حقوق بشر یعنی حقوق همبستگی است. به‌عنوان توسعه‌یافته‌ترین موضوعی است که به‌عنوان حقوق همبستگی مطرح شده است (امیرارجمند، ۱۳۷۴، ۳۴۹). کشورهای عضو متعهد هستند که شرایط طبیعی زندگی را به شرایط نامطلوب تبدیل نکنند که به سلامت انسان و رفاه اجتماعی لطمه وارد کند. «به نظر می‌رسد آنچه حق بر محیط به دنبال دارد این است: مردم حق دارند محیطی مساعد برای زندگی در شادی، ایمن و داشتن حداقل استانداردهای سلامت داشته باشند (Zarsky ۲۰۰۰). حق داشتن محیط‌زیست سالم در اسناد بین‌المللی زیست‌محیطی مانند اعلامیه استکهلم، اعلامیه ریو و منشور جهانی طبیعت مورد تأکید قرار گرفته است. حق داشتن محیط‌زیست سالم جدا از اسناد بین‌المللی محیط‌زیست در اسناد کنوانسیون‌های بین‌المللی الزام آور حقوق بشر به‌عنوان یک حق مهم مورد تأکید قرار گرفته است. ماده ۱۱ پروتکل الحاقی

به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر می‌گوید: «هر فردی حق دارد در محیطی سالم زندگی کند و از خدمات عمومی و اساسی استفاده کند. کشورهای عضو متعهد به بهبود حفظ، حفاظت و بهبود محیط‌زیست هستند (امیر ارجمند، ۱۳۷۴، ص ۳۴۰). منشور آفریقایی حقوق بشر، ماده ۲۴ می‌گوید: "همه مردم حق دارند از محیطی رضایت بخش، جامع و مناسب برای توسعه خود برخوردار باشند." در سال ۲۰۰۱، حق محیط‌زیست در منشور حقوق اساسی کشورهای عضو اتحادیه اروپا و همچنین حق قابل مطالبه واقعی توسط شهروندان به رسمیت شناخته شد. امروزه حق داشتن محیط‌زیست سالم در قانون اساسی بیش از ۶۰ کشور به‌عنوان یک اصل مورد حمایت قرار گرفته است (فیروزی، ۱۳۸۴، ص ۷۰). حق بر محیط دارای اجزایی است که حق بر محیط را در بر می‌گیرد و منطبق بر آن است. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی، حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی، حق آموزش محیط‌زیست و حق دسترسی به مراجع قضایی از جمله مجازات‌ها و جبران خسارت‌های زیست‌محیطی که حق برخورداری از محیط‌زیست سالم در تمامی این موارد. اجزا باید در نظر گرفته شود. حقوق بشر در عصر جهانی شدن منجر به رابطه بین مصادیق سه نسل از حقوق بشر شده است، به گونه‌ای که احترام به هر یک، دیگری را تضمین می‌کند (ذاکریان، ۱۳۷۹، ص ۱۳۴ و ۱۳۳). همانطور که اعلامیه وین و طرح اجرای آن در کنفرانس جهانی حقوق بشر که در سال ۱۹۹۳ در وین برگزار شد، در بند پنجم از بخش اول آمده است: «همه انواع حقوق بشر، جهانی و غیرقابل تقسیم هستند و با هم وابستگی نزدیک و متقابل دارند». با ادامه خشک‌شدن دریاچه ارومیه و پیامدهای نامطلوب مورد بررسی، بدیهی است که حق داشتن محیط‌زیست سالم از مردم منطقه سلب خواهد شد. اما همانطور که اشاره کردیم، به دلیل قابلیت تقسیم‌ناپذیر پرونده‌های حقوق بشر و ارتباط نزدیک آنها با یکدیگر، نقض محیط‌زیست سایر مصادیق حقوق بشر از جمله حق حیات، حق بر سلامت، حق کار و معیشت و... را نیز نقض می‌کند. غذای خوب. این یکی از اساسی‌ترین اصول حقوق بشر است. در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق‌های حقوق مدنی و سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز بر آن تأکید شده است. ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۶ میثاق حقوق مدنی و سیاسی به حق زندگی و حق زندگی آزاد و امن اشاره دارد. مواد ۷ و ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با اشاره به حق برخورداری از سلامت جسمی و روانی، دولت‌ها را ملزم می‌کند تا اقدامات لازم را برای ارتقای سلامت انجام دهند و آنها را ملزم به پیشگیری از بیماری‌ها و کودکان کنند. مرده به دنیا آمدن (مهرپور، ۱۳۸۶، ۳۷۱-۳۶۸). همچنین در مواد ۶ و ۱۱ میثاق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر کار و معیشت و غذای خوب تأکید شده و دولت‌ها را ملزم می‌کند تا اقدامات و اقدامات لازم را برای بهبود تولید، اشاعه و اصلاح نظام کشاورزی و زراعی خود انجام دهند. بدیهی است با خشک‌شدن دریاچه ارومیه و عدم اتخاذ تدابیر لازم برای احیای آن، حقوق بشر در مواردی که ذکر شد قابل تضییع است. همانطور که در گزارش اخیر «احمد شهید» گزارشگر ویژه سازمان ملل از شرایط حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران تا خشک‌شدن دریاچه ارومیه به‌عنوان نمونه‌ای از نقض حقوق بشر در کشورمان یاد شده است. به دلیل اهمیت مسائل زیست‌محیطی و جنبه فرامرزی آن، حقوق بین‌الملل حفاظت از محیط‌زیست آسیب‌های شدید و تخریب عمده محیط‌زیست را «جنایت بین‌المللی» ذکر کرده است. البته چنین جنایتی باید در جریان درگیری مسلحانه انجام شده باشد. چیزی که بند ۴ ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (ICC) نیز بر آن تأکید کرده است. (زمانی، ۱۳۸۱، ص ۲۸ - ۲۹). بحث مربوط به جنایات علیه بشریت جدای از دادگاه کیفری بین‌المللی، در پروژه‌های که با اکثریت اعضای کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۱۹۷۶ تصویب شد، مطرح شد. مطابق با ماده ۱۹ پروژه «تعهدی که برای بین‌المللی حیات است». جامعه برای حفظ منابع قابل توجه خود و توسط هر دولتی مورد تجاوز قرار گرفته است، جرم بین‌المللی محسوب می‌شود، بنابراین آلودگی محیط‌زیست را نیز شامل می‌شود (امیر ارجمند، ۱۳۷۴، ۴۱۴). در حقوق بین‌الملل، هر گاه نقض تعهد صورت گیرد، موضوع مسئولیت بین‌المللی نیز مطرح می‌شود. از این رو تلاش می‌کنیم مسئولیت بین‌المللی کشور را در خصوص تخلف از تعهدات محیط‌زیستی آن ارزیابی کرده و عملکرد ایران را در میان آنها بررسی کنیم.

مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال نقض تعهدات زیست‌محیطی.

در گذشته و حقوق بین‌الملل کلاسیک شرط تحقق مسئولیت بین‌المللی، ضرر و زیان ورود بود اما امروزه با توسعه تعهدات «عام و الشمول» و حقوق بین‌الملل انسانی شده، تحقق مسئولیت دولت‌ها، مبتنی بر عمل نادرست نیست. امروزه در حقوق بین‌الملل مدرن، تنها عدم تطابق رفتار یک دولت با تعهدات بین‌المللی خود، صرف‌نظر از اینکه موجب آسیب شود یا خیر، منجر به مسئولیت بین‌المللی می‌شود. در سال ۲۰۰۱ این موضوع به‌وضوح در پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (ILC) مطرح شد که راه را برای مفهوم تعهدات جمعی و ادعاهای دولت برای حمایت از حقوق بشر فراهم کرد (والاس، آرتگا، ۲۰۱۳، ص. ۲۷۹). ماده ۱ (ILC) در مورد مسئولیت بین‌المللی دولت مقرر می‌دارد: «از دیدگاه بین‌المللی، هر اقدامی از سوی دولت که غیرقانونی باشد، مسئولیت آن متوجه دولت خواهد بود» (ابراهیم گل، ۱۳۹۵، ۲۵). همچنین در این مورد که روابط حقوقی ناشی از یک عمل متخلف بین‌المللی اساساً ماهیت دوجانبه یا چندجانبه داشته باشد، نظرات و نظرات متفاوتی بیان شده است. بالاین‌حال، به‌طور کلی پذیرفته شده است که برخی از اعمال نادرست منجر به مسئولیت دولت در برابر چندین جنایت دولتی یا علیه کل جامعه بین‌المللی شده است. مهم‌ترین گام در این راستا توسط دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده «بارسلونا تراکشن» انجام شد. در این مورد دیوان تصریح کرد: ما باید بین تعهدات یک کشور در قبال جامعه بین‌الملل به‌طور کلی و تعهد آن نسبت به هر دولت دیگری در زمینه حمایت دیپلماتیک تبعیض قائل شویم، اولاً تعهدات مربوط به همه دولت‌ها است، بنابراین با توجه به با توجه به اهمیت این حقوق، همه دولت‌ها در حمایت از آنها منفعت قانونی دارند و به ترتیب تعهدات عام الشمول یا (Erga omnes) هستند. بالاین‌حال، آیا تخریب محیط‌زیست یا عدم جلوگیری از تخریب آن در قالب ترک را می‌توان تخلف از یک تعهد کلی یا Erga omnes دانست؟ توده‌های هوا، جریان‌های اقیانوسی، رودخانه‌ها، حیوانات مهاجر و غیره، بدون مرزهای مصنوعی ساخته شده توسط انسان در حال حرکت و جابه‌جایی هستند، به‌عنوان مثال، آلودگی هوا و تغییرات اقلیمی روی زمین، می‌تواند کل بشریت را تهدید کند؛ با توجه به ارزیابی محیط‌زیست. کارشناسان، با ادامه روند گرم‌شدن زمین به دلیل انتشار گازهای گلخانه‌ای و به دلیل ذوب‌شدن یخ‌های قطبی، تا پایان قرن جاری، جزیره کوچک و ایالت‌های کم‌ارتفاع مانند تووالو، کیریباتی، جزایر مارشال و مالدیو غرقاب و کاملاً غیرقابل سکونت خواهد بود (رنجبریان و ارغند پور، ۱۳۹۱، ص ۸۳)؛ بنابراین امروزه حاکمیت دولت بر سرزمین و منابع طبیعی و اکوسیستم‌های آنها به‌صورت مطلق و انحصاری نیست. نظام جدید حقوق بین‌الملل، حاکمیت جزئی را در این زمینه برای کشورها ترسیم می‌کند و به این حاکمیت احترام می‌گذارد که کشورهای دیگر را تهدید یا آسیب نکند (فیروزی، ۱۳۸۴، ص ۸۹). جدای از این بحث امروزه در حقوق بین‌الملل مدرن، به دلیل اهمیت محیط‌زیست و مصادیق آن که برای نسل حاضر و آینده دارد، از آن به‌عنوان میراث مشترک بشر یاد می‌شود (مارتی، ۱۹۹۹، ص ۱۲۴). از آنجایی که هرگونه آسیب، بهره‌برداری نادرست و آلودگی زیست‌محیطی می‌تواند خطری جدی برای زندگی نسل حاضر و نسل‌های آینده باشد، بنابراین در کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها و قطعه‌نامه‌های سازمان ملل متحد در مورد آب‌وهوا، هوافضا، بستر و در زیر منابع بستر دریا، آب‌وهوا و فضای بالای جو از جمله ماه به‌عنوان میراث مشترک بشریت یاد می‌شود. بهره‌برداری (بهره‌برداری پایدار) از این منابع و سایر مسائل زیست‌محیطی مانند تالاب‌ها که برای سایر کشورها اهمیت بین‌المللی دارد باید به نفع بشریت باشد. اولاً، به نظر می‌رسد ایران به دلیل نقض تعهد خود نسبت به استفاده منطقی از تالاب‌ها در کنوانسیون رامسر و رویه قضایی بین‌المللی و عدول از قواعد کلی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، مسئولیت بین‌المللی دارد و ثانیاً ایران در قبال عدم جلوگیری از ورود نمک و سایر مواد سمی دریاچه ارومیه به هوای سایر کشورهای همسایه نیز مسئولیت دارد.

مقررات زیست‌محیطی ایران

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از اصول و قواعد اصلی محیط‌زیست در ایران است که هم به‌عنوان اصل قانون اساسی و هم از لحاظ موضوعی اهمیت روزافزونی دارد. این اصل مقرر می‌دارد: در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی روبه‌رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است. " این اصل از یک سو

چشم‌انداز بسیار خوبی برای تدوین قوانین زیست‌محیطی در ایران است و از سوی دیگر حاوی مطالبی است که در کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز بر آن تأکید شده است. اصل پنجاهم به طور ضمنی به حق داشتن محیط‌زیست سالم اشاره دارد. رشد نسل امروز و آینده و از سوی دیگر به طور ضمنی به مفهوم توسعه پایدار اشاره دارد که به محیط‌زیست آسیب نمی‌رساند و نسل‌های آینده از آن بهره‌مند شوند و از عواقب آن رنج نبرند. در اصل پنجاهم، حفاظت از محیط‌زیست به‌عنوان یک وظیفه عمومی شناخته می‌شود نه وظیفه دولت یا یک گروه خاص. این نمونه بارز حقوق همبستگی و حق مشارکت عمومی به‌ویژه مردم محلی در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی است که در اعلامیه ریو، اصول ۲۰، ۲۱، ۲۲ و پاراگراف‌های ۲ و ۷ کنفرانس استکهلم به آن پرداخته شده است. و بالاخره در بند آخر اصل پنجم، فعالیت اقتصادی که منجر به تخریب محیط‌زیست شود ممنوع است. نمونه بارز آن را می‌توان در ماده ۳ کنوانسیون رامسر و در تعهد به استفاده معقول از تالاب‌ها و در انجام ارزیابی‌های زیست‌محیطی یافت. با وجود این اصل پویا و مترقی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، متأسفانه به نظر می‌رسد که در مورد دریاچه ارومیه و پروژه‌های عمرانی روی دریاچه، این اصل کاملاً نادیده گرفته شده است.

قانون حفاظت و بهبود محیط‌زیست

قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست شامل (مصوب ۱۳۵۳ شمسی) ۲۱ ماده و ۹ تبصره و یکی از جامع‌ترین قوانین زیست‌محیطی ایران است که از کلیه مصادیق محیط‌زیست حمایت می‌کند. هدف این قانون بهبود محیط‌زیست و جلوگیری از هرگونه آلودگی و اقدام مخربی است که موجب برهم زدن تعادل و تناسب محیطی می‌شود. بر اساس ماده ۶ این قانون، پیشگیری از آلودگی و عدم تعادل زیست‌محیطی و تعادل اکولوژیکی طبیعت یکی از وظایف مهم سازمان حفاظت محیط‌زیست است و سپس از نظر ظاهر طبیعی بر لزوم حفاظت از محیط‌زیست و راه‌های آن تأکید می‌کند. از زیباسازی آن اما حفاظت از تعادل اکولوژیکی تالاب‌ها در مورد ارومیه موردتوجه قرار نگرفت و فعالیت‌های عمرانی در تالاب‌ها باعث عدم تعادل اکولوژیکی مانند تعادل آب، جانوری و ظاهری آن شد. در آیین‌نامه اجرایی قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست مصوب ۱۳۵۴ بر لزوم حفظ محیط‌زیست و تخریب و جنگ طلبی تأکید شده است. ماده ۸ این قانون هر گونه اقدامی که موجب تغییر اکوسیستم پارک‌های ملی شود ممنوع است. این در حالی است که تالاب ارومیه از سال ۱۳۵۹ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین پارک‌های ملی کشور به ثبت رسیده است.

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

قانونی که در سال ۱۳۸۳ به تصویب مجلس رسید، با انجام فعالیت‌های اقتصادی، دولت را ملزم به رعایت مقررات و ملاحظات زیست‌محیطی می‌کند. و مقرر می‌دارد که شاخص‌های تنوع زیستی در پایان توسعه چهارم نزدیک به استانداردهای بین‌المللی و وضعیت مناسب باشد. ماده ۶۷ این قانون به دریاچه ارومیه اختصاص دارد و می‌گوید مدیریت اکوسیستم در اکوسیستم‌های حساس به‌ویژه دریاچه ارومیه باید تهیه و اجرا شود. در قوانین و مقررات زیست‌محیطی برنامه سوم توسعه، شاهد تأکید آن بر استفاده از مدیریت معقول و صحیح منابع طبیعی هستیم. ماده ۱۰۴ قانون می‌گوید: «بهره‌برداری از منابع طبیعی باید براساس توانمندی منابع باشد». در این میان استفاده از منابع آبی در حوضه آبریز ارومیه از توان بالقوه خود خارج شد و باعث خشک‌شدن دریاچه شد.

نتیجه‌گیری

دریاچه ارومیه به‌عنوان تالاب و بااهمیت بین‌المللی مورد حمایت اصول و قواعد حقوق بین‌الملل عمومی است و مقررات زیست‌محیطی خاصی بر آن حاکم است. اصول کلی حفاظت از محیط‌زیست این موضوع را در رویه قضایی و کنوانسیون‌های مختلف بین‌المللی از جمله اصل عدم استفاده مضر از محیط‌زیست و قلمرو داخلی یک کشور، اصل ارزیابی زیست‌محیطی قبل از انجام پروژه‌های عمرانی در دادگاه بین‌المللی تأیید می‌کند. اصول ریو و اعلامیه استکهلم. از سوی دیگر، اصل استفاده معقول از تالاب‌ها و ارزیابی‌های زیست‌محیطی در کنوانسیون رامسر، مهم‌ترین تعهد دولت‌های عضو محسوب می‌شود. متأسفانه ایران با

احداث سدهای متعدد بر روی رودخانه‌های تغذیه‌کننده تالاب‌های ارومیه و احداث پل گذرگاه شهید کلانتری و بزرگراه، بدون ارزیابی مؤثر زیست‌محیطی، قوانین عمومی محیط‌زیست و تعهدات اختصاصی خود را در چارچوب کنوانسیون رامسر از جمله تعهد به قانون اساسی زیر پا گذاشته است. استفاده معقول از تالاب‌ها و بهره‌برداری پایدار از تالاب‌ها به نفع بشریت؛ بنابراین، از یک سو، کشور در قبال نقض تعهدات بین‌المللی خود مسئولیت بین‌المللی دارد و از سوی دیگر، جامعه بین‌المللی مانند کشورهای عضو کنوانسیون رامسر و سازمان‌های بین‌المللی محیط‌زیست نیز وظایفی بر عهده دارند، بنابراین باید تلاش کنند تا این تالاب را با ارائه کمک‌های مالی، فنی و علمی احیا کنند. در ایران مهم‌ترین ارگانی که می‌تواند از بروز چنین بحران‌هایی جلوگیری کند، سازمان حفاظت محیط‌زیست است، اما ساختار حقوقی و سیاسی این سازمان به‌گونه‌ای است که در بسیاری از زمینه‌ها توان کافی برای مقابله با سایر دستگاه‌های دولتی را ندارد. به‌عنوان مثال وزارت نیرو، نفت، صنعت و معدن، راه و شهرسازی و جهاد کشاورزی که فعالیت آنها می‌تواند به محیط‌زیست آسیب برساند. از سوی دیگر سازمان حفاظت محیط‌زیست به‌عنوان یک نهاد دولتی در یک مجموعه واحد و منسجم با ادارات است و عملاً نمی‌تواند در تضاد با همتایان خود عمل کند. چیزی که در ساخت گذرگاه شهید کلانتری شاهد بودیم. همچنین سازمان بر اساس ماده ۷ اصلاح قانون حفاظت محیط‌زیست فاقد استقلال کافی در تصمیم‌گیری‌های خود می‌باشد، به دلیل اختلافات این سازمان با وزارتخانه‌های دیگر، سازمان قدرت جلوگیری از اجرای پروژه یا برنامه ریزی را ندارد. ایران همچنین نیازمند ارتقای سیستم‌های ارزیابی زیست‌محیطی و آموزش‌های زیست‌محیطی مانند آگاهی‌های عمومی در مورد پیامدهای تخریب تالاب‌ها و لزوم حفاظت از آنها است و به‌طور کلی در سیاست‌های آموزشی خود به حفاظت از محیط‌زیست توجه ویژه‌ای داشته باشد.

منابع

۱. ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۵)، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل - مسوولیت بین‌المللی دولت، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش
۲. اسماعیل‌زاده، حسن، صالح پور، شمس، و اسماعیل‌زاده، یعقوب. (۱۳۹۴)، گردشگری پایدار در اکوسیستم تالاب‌ها، مطالعه موردی: تالاب‌های شهرستان نقده. جغرافیای طبیعی.
۳. باقرزاده کریمی، مسعود، روحانی رانکوهی و مهبد (۱۳۸۶)، کتاب راهنمای تالاب ایران ثبت شده در کنوانسیون رامسر تهران، انتشارات روز نو.
۴. جلالی، محمد، افشاری، مریم و مزینانیان، زینب. (۱۳۹۹)، تأثیر ابعاد زیست‌محیطی تغییرات اقلیمی بر امنیت ملی. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست.
۵. دکلم، کبیرال و شبن، کلیر. ۱۳۸۶، حقوق محیط‌زیست، ترجمه محمد حسن حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، جلد سوم
۶. رشید نیقی، علی، مجنون هریس، ابوالفضل و ناظمی امیرحسین ۱۳۹۱، اثرات زیانبار خشک‌شدن دریاچه ارومیه بر محیط‌زیست، اولین کنفرانس بین‌المللی و راهکارهای بهبود بحران زیست‌محیطی، جزیره کیش.
۷. سازمان حفاظت محیط‌زیست، مجموعه مقررات حفاظت محیط‌زیست ایران، جلد اول آیین نامه داخلی، ۱۳۸۳.
۸. سلیمی ترکمانی، حجت (۱۳۹۰)، بررسی مشکل زیست‌محیطی دریاچه ارومیه از نظر حقوق بین‌الملل محیط‌زیست. فصلنامه علمی راهبرد
۹. شیلتون، دینا و کیس، الکساندر. ۱۳۸۹، کتابچه قضایی حقوق محیط‌زیست، ترجمه محسن عبداللهی، معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه مرکز مطالعات توسعه قضایی، تهران: انتشارات خرسندی.
۱۰. عبدالکریم، شاحیدر، امینه، مویدیان (۱۳۹۴)، حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در مرز گذار از چالش‌های داخلی و بین‌المللی، کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در علوم کشاورزی و محیط‌زیست.
۱۱. کورو کولاسوریا، لال و رایینسون، نیکلاس. ۱۳۸۶، مبانی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، ترجمه سید محمد مهدی حسینی، تهران، جلد سوم.
۱۲. کولایی، الهه (۱۳۷۳)، ریشه‌های سیاسی و اقتصادی بحران دریاچه آرال. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی قفقاز. ۳ (۸).
۱۳. مهدی، عاطفه و بهروش، مهدی، ۱۳۹۲، بررسی حقوقی کنوانسیون تالاب‌های مهم بین‌المللی به‌ویژه تالاب‌های زیستگاه پرندگان آبی (کنوانسیون تالاب‌ها) رامسر ۱۹۷۱، اولین همایش سراسری کشاورزی و منابع طبیعی

14. Braddock, Theda (2007), with contributions from Lisa Berntsen, *Wetlands: An Introduction to Ecology, the Law, and Permitting*, USA, The Scarecrow Press,
15. Farantouris Nikolaos E. (2009), *The International and E U Legal Framework for the Protection of Wetlands with Particular Reference to the Mediterranean Basin*. Mqjicel. 6.
16. Mitsch, William J. & Gosselink, James G. *Wetlands* (2007), USA, Wiley & Sons
17. Patricia W. Birnie and Alan E. Boyle (1996), *International Law and Environment*, Oxford Clarendon Press, United Nations.
18. Sands, Philippe, Galizzi, Paolo (1999), *The 1968 Brussels Convention and Liability for Nuclear Damage, in Reform of Civil Nuclear Liability*, OECD Publishing.
19. Sands, Philippe. *Principles of International Environmental Law*, London, Cambridge, 2nd edition, 2003
20. Shine, Clare & De Klemm, Cyrille *Wetlands* (1999), *Water and Policy and the Law: Using Law to Advance Wetland Conservation and Wise Use*, IUCN Environmental Policy Law Paper No. 38
21. Zarsky Lyuba (2002), *Human Rights and the Environment*, London, Earthscan Publications